

EKONOMSKE VEZE SSSR-a S IZNOZEMSTVOM U ZAGREBAČKIM DNEVNICIMA 1928 – 1932. SMETNJE I ZAPREKE I.

Rene Lovrenčić

Zanimanje europske, a i svjetske javnosti za zbivanja u Sovjetskoj Rusiji datira još od trenutka kad se pojavila. Ono se zatim desetljećima ustrajno održavalo, dakako uz promjenljiv intenzitet. Taj interes valja povezati s ranijim – onim za carsku Rusiju prije 1914. kao velesilu europskog pa i svjetskog ranga, tada najveću zemlju svijeta, ako se izuzme prostorno diskontinuiran Britanski Imperij, za državu sa stanovništvom od kojeg je bilo brojnije samo kinesko i indijsko, za važno tržište unatoč siromaštvu većine njezinih žitelja, za prostor prebogat darovima Prirode, od golemih područja černoizjoma do najvećih kompleksa šuma, od kavkaske nafte do sibirskog zlata, za jedini slavenski imperij s dugotrajnim glasom, dijelom zaslužnim, dijelom preuveličanim ili izmišljenim, zaštitnice malih slavenskih naroda, uglavnom onih na jugoistoku našeg kontinenta. Dakako, revolucije u 1917. god. probudile su novi, snažan i, kako se pokazalo, dugotrajan interes za Rusiju kao jedinstvenu iznimku. Ta dva interesa, koliko god izgledala oprečna zbog različite podloge političkih, socijalnih i idejnih razloga, nisu bila nepovezana, što se prije ili poslije ispoljilo.¹ Jer, prvi svjetski rat, revolucije, građanski rat i strane intervencije svojim zbivim rezultatom nisu urodili nestankom golemoga ruskog masiva. Sovjetska Rusija naslijedila je najveći dio prostora, stanovništva i prirodnih bogatstava carstva Romanova. Stoga je povratak Rusije u koncert velesila bio samo pitanje vremena, kao i obnova, makar djelomična njezine uloge u europskoj i svjetskoj privredi, naravno, uz pretpostavku da se ondje novi režim održi. No koliko god bili povezani interesi svijeta za carsku i sovjetsku Rusiju – građanski interregnum možemo zbog njegove kratkoće apstrahirati – oni su se i u mnogo čemu razlikovali. Na mjesto uglavnom apsolutističkog, plemićkog carstva s kapitalističkim društvenim odnosima uz znatne feudalne ostatke, pojavila se prva država s ciljem da u svom okviru ostvari već prilično staru ideju o socijalizmu kao poretku bez eksploatacije, društvo općeg blagostanja, socijalne pravde i stvarne jednakosti, ali i s neskrivenom ambicijom da bude uzor i nada svijeta, predvodnik čovječanstva, nepokolebivi pomagač univerzalnog pokreta i duha socijalne revolucije. Hoće li uopće opstati, kako će se razvijati, koje će od proklamiranih ciljeva i velikih težnji ostvariti, što će poduzimati izvan svojih granica,

¹ O oba ova interesa v. R. Lovrenčić, Riječ izdavača, predgovor knjizi E. H. Carr, Ruska revolucija, od Lenjina do Staljina (1917 – 1929), Zagreb 1984, 5.

zanimalo je golem broj ljudi širom svijeta, njezine gorljive prijatelje, više ili manje rezervirane simpatizere, oprezne promatrače neutralnih stajališta, neprijatelje raznih boja, kao i mnoge države, njihove važne političke ličnosti, stranke i druge organizacije, razne ekonomske krugove, kulturne faktore, znatan dio svjetske publicistike, dok je znanost uglavnom čekala vremensku distancu i bolji pristup izvorima.²

Nakon što je Sovjetska Rusija uspjela s pobjedom izaći iz strašnog doba građanskog rata i prebroditi užasnu kulminaciju gladovanja u prvoj uglavnom mirnodopskoj godini, krenula je putem oporavka, sređivanja, konsolidacije, ali i odstupanja od revolucionarnog radikalizma. Činilo se da se i ona, poput većine zemalja koje je pogodila kataklizma prvog svjetskog rata, nastoji vratiti u "normalu". Stoga su godine NEP-a ponešto umanjile zanimanje inozemstva za Sovjetsku Rusiju. Međutim, to nije dulje potrajalo. Već su neočekivane unutrašnje političke borbe u krilu vladajuće boljševičke partije od 1924. god. počele oživljavati interes za neobičnu zemlju sovjeta. Njihovo dugo trajanje, uz dramatična zaoštavanja između 1927 – 1929. god., izdašno ga je pothranjivalo, a zatim se taj interes još povećao zbog nove velike plime radikalizacije sovjetskog razvoja ostvarivanjem prvog petogodišnjeg plana i masovnom kolektivizacijom desetina milijuna seljaka.

U godinama NEP-a mnogi od zainteresiranih stranih promatrača smatrali su da se Sovjetska Rusija, od kraja 1922. službeno SSSR, odvrća od revolucionarnog ekstremizma ili doktrinarne dosljednosti i prilagođuje realitetima, unutrašnjim i inozemnim, koji su za njezine vodeće snage bili uglavnom zazorni, odbojni pa i mrski, ali su ih ipak pod teretom prilika, poučene teškim iskustvima, a i zbog neizbježnih dužnosti nositelja vlasti, čuvara režima i novog poretka nevoljko priznale i suglasno tome preudesile svoje postupanje, konkretnu tekuću politiku u zemlji i inozemstvu. Odatle su se mogli i doista su se često izvan sovjetskih granica izvlačili razni pa i različiti zaključci: da je nepovsko odstupanje kretanje prema restauraciji kapitalizma, da je početak gradnje novog poretka kao tvorevine između kapitalizma i socijalizma ili pak da je pripremna faza za jačanje snaga koje će prije ili poslije povesti novu revolucionarnu ofenzivu. Objava "petoljetke", a još više intenzivni sovjetski naponi da se ostvari djelovali su kao potvrda posljednjeg od spomenutih zaključaka. Nakon višegodišnjih priprema, opterećenih ekonomsko-političkim i političkim sporovima, pri kraju duge Staljinove borbe protiv jakih opozicijskih struja, finaliziran je petogodišnji plan izgradnje narodne privrede

² Zagrebački dnevnik *Novosti* (=NO) piše sredinom 1928. god. u osvrtu na jednu novu francusku knjigu o Sovjetskoj Rusiji: "Dosada postoji o prilikama u Rusiji već jedna čitava velika biblioteka napisana od raznih autora sa svim mogućim političkim i socijalnim stajalištima. Mnoge od ovih knjiga mogu poslužiti kao uspješna propaganda za ovu, ili onu stranu, ali su sve toliko pune protuslovlja i nejasnosti, da ih svaki razuman čovjek mora primiti s potrebnom skepsom i rezervom. Međutim, list je kao iznimku sigurne vrijednosti prikazao knjigu M. Laporta, *Les mystères de Kremlin*, Dans les coulisses de la Illeme Internationale, koja je netom izašla u Parizu, a nije se odlikovala nepristranošću, već je bila prožeta gorljivim antisovjetizmom, o čemu će u ovom radu još biti riječi. Potkraj 1929. god. londonski dopisnik *Obzora* (=OB) ističe u jednom članku da se u Velikoj Britaniji stalno piše o SSSR-u, posvećena mu je već čitava biblioteka knjiga i brošura a putovanja u tu zemlju postala su već gotovo modom (Britanski sud o Rusiji, OB 3. X. 1929). Isti zagrebački dnevnik u opsežnom prikazu publicističke literature o SSSR-u, objavljenom na početku 1931. god., napominje da Rusija već odavno zanima zapadnoeuropske zemlje jer je njezina sudbina važna ne samo za slavenske zemlje već za cijeli svijet (Nove knjige o Sovjetskoj Rusiji, OB 16. II. 1931).

SSSR-a. Najviši organi boljševičke partije i sovjetske vlasti usvojili su u prvoj polovici 1929. god. optimalnu varijantu posljednje od brojnih verzija "petoljetke".³ S obzirom na to da su njezini početni ciljevi u velikoj mjeri bili ugrađeni u godišnji plan, tzv. "kontrolne cifre" za 1928/9. prihvaćeno je da se i ta cijela ekonomska godina (od 1. X. 1928) uračuna u petogodišnji plan, koji je prema tome trebalo ispuniti do 30. IX. 1933. god. Kasnijom terminskom revizijom utvrđeno je da ga treba realizirati do 31. XII. 1932, što je bilo povezano s dekretiranim prelaskom od ekonomske godine na kalendar-sku godinu u privrednoj operativi i novom parolom "petoljetka u četiri godine".⁴

Prvi petogodišnji plan privukao je veliku pažnju europske i svjetske javnosti već time što je predstavljao jedinstveni projekt industrijske revolucije u državnoj režiji. Od svoga britanskog prototipa iz druge polovice XVIII. st. i prvih desetljeća XIX. st. ta je revolucija dotada svagdje bila uglavnom spontani proces koji su nosile privatno-kapitalističke snage; državna vlast ga je često pomagala, ali bez ikakvog općeg i dugoročnog plana. Uostalom tako je bilo i u carskoj Rusiji, u kojoj je do 1914. ostvarena početna važna faza industrijalizacije. Sada je taj proces trebalo znatno proširiti i ubrzati, i to uz ključnu ulogu države. Usto, pothvat nije zamišljen samo kao golema kvantitativna promjena, već i kao kvalitativni skok. Postojeće tvornice valjalo je, po planu, temeljito rekonstruirati zamjenom stare tehnike suvremenom, a sva nova poduzeća imala su dobiti najmoderniju opremu. Odgovarajuće promjene predviđene su, iako u mnogo manjoj mjeri, i za golemi sektor poljoprivrede, ali je ostvarenje "petoljetke" trebalo preporučiti i veći dio prometa, kao i gradnju stanova, uređenje gradova, školstvo, zdravstvo, kulturni život a i znanost. Prema tome, prvi petogodišnji plan je izrađen kao globalni projekt u kojem nije izostavljena nijedna sfera društvenog rada i života. Istodobno na svim područjima valjalo je afirmirati kolektivizam, mada nije bilo predviđeno da do kraja planskog razdoblja svagdje pobijedi. Takav jedinstveni pothvat morao je razmjerno brzo privući veliku inozemnu pažnju, izazvati iznenađenje, čuđenje, nedoumicu, izrugivanje, optužbe, različita tumačenja pravih razloga, svrhe i ciljeva "petoljetke", kao i svakakve prognoze o njezinim stvarnim izgledima.

Za ostvarenje prvog petogodišnjeg plana bili su od velike pa i sudbonosne važnosti ekonomski odnosi Sovjetske Rusije s drugim zemljama, pogotovo s vodećima, najrazvijenijim državama kapitalističkog svijeta. Naime, predviđena globalna modernizacija ukupne proizvodnje i većeg dijela prometa nije se mogla provesti bez velikog uvoza inozemne tehnike, a i znanja. Građanski rat, trgovačka blokada i ekonomska katastrofa – ona je započela još uoči propasti Carstva – doveli su do gotovo potpunoga prekida privrednih veza Rusije s ostalim svijetom. No u godinama NEP-a one se pomalo obnavljaju. Razne zemlje koje su do 1914. trgovali s Rusijom nastojale su se vratiti na to veliko tržište koje se s nepovskom obnovom oporavljalo kao i ruska proizvodnja sa

³ Kompletni tekst plana pod nazivom "Pjatiletnij plan narodno-hozjajstvennogo stroitelstva SSSR" objavljen je u tri knjige već između XVI. partijske konferencije i 5. sveruskog kongresa sovjeta, tijela koja su usvojila njegovu optimalnu varijantu (v. E. H. Carr – R. W. Davies, *Foundations of a Planned Economy, 1926 – 1929*, Penguin Books 1969, sv. I, 947). O dugotrajnim sporovima triju struja pri sastavljanju i odobravanju plana v. R. Lovrenčić, *Različite koncepcije pri izradi prvog petogodišnjeg plana SSSR-a*, *Historijski zbornik* XXIII – XXIV, Zagreb 1970 – 1971.

⁴ *Ekonomičeskaja žiznj SSSR, Hronika sobytij i faktov 1917.1959*, Moskva 1961, 239; VKP/b/ v rezolucijah II, Moskva 1941, 439, 444.

svojim ponudama stranim kupcima. Razumije se da je to odgovaralo Sovjetskoj Rusiji čije se političko i ekonomsko vodstvo opredijelilo za to da u okviru obnove barem dio zastarjele i istrošene tehnike zamijeni što boljom iz inozemstva, da započne stvaranjem dotada u zemlji nepostojećih proizvodnja kakve su cvjetale u najrazvijenijim zemljama te da realizira što veći dio GOELRO-a, dugoročnog programa elektrifikacije, izrađenog još 1920. god. potkraj građanskog rata. Osim toga, pozitivni plodovi NEP-a podizali su opću kupovnu moć stanovništva, stimulirali su potražnju. Međutim, proizvodnja potrošnih dobara nije ju mogla pratiti ukorak, već na stalnoj i znatnoj razdaljini, još većoj negoli u carskoj Rusiji. Kako bi se što više ublažila "robna glad", trebalo je uvoziti strana potrošna dobra, a i deficitarne sirovine za domaću izradu takvih proizvoda. Tako trgovačke veze Sovjetske Rusije s drugim zemljama, unatoč brojnim smetnjama i zaprekama, zbog obostranih interesa oživljavaju sredinom 20-ih godina.⁵ Tom obnovom sovjetska je strana malo-pomalo stjecala iskustva međunarodne razmjene, upoznavala vanjska tržišta sa svojim proizvodima, gradila veze sa stranim industrijskim i trgovačkim poduzećima te njihovim asocijacijama, a i stvarala svoje komercijalne pozicije u raznim zemljama. Nakon što se sovjetsko političko vodstvo definitivno odlučilo za provedbu petogodišnjeg plana koji je nužno sadržavao i značajnu vanjskotrgovačku komponentu, ta će iskustva, veze i pozicije biti iskorištavane i proširivane. Sovjetska Rusija je i time budila pažnju europske i svjetske javnosti. Inozemne dojmove pojačavala je posve neočekivana koincidencija: znatan rast sovjetske vanjske trgovine, a i tehnološkog transfera tekao je pretežno istodobno s velikim pa i katastrofalnim smanjivanjem izvoza i uvoza većine ostalih zemalja, uzrokovanim svjetskom ekonomskom krizom 1929 – 1932. god. koja je svojim razmjerima, dubinom i trajanjem nadmašila sve prethodne. Doduše, SSSR neće moći, dijelom upravo zbog nje, a čini se ni htjeti radi priklanjanja autarkiji, dulje zadržati visoku razinu robne razmjene s inozemstvom,⁶ ali dok je njegov vanjskotrgovački boom trajao, izazvao je velik interes, iznenađivao, plašio, zabrinjavao pa i ogorčavao ili pak budio razne nade i očekivanja.

Ekonomskim odnosima SSSR-a s inozemstvom, ali i smetnjama i zaprekama za njihov razvoj bavila se i hrvatska publicistika 1928 – 1932. god., tj. uoči i u vrijeme realizacije "petoljetke". Svi važniji listovi, a posebice najčitaniji – zagrebački dnevници donosili su o toj tematici kraće ili dulje informacije, osvrte o suvremenom stanju i kretanju tih odnosa, njihovu značenje, prethistoriji i izgledima u bližoj ili daljoj budućnosti. Međutim, oni su pisali i o mnogobrojnim smetnjama, zaprekama i kočnicama koje su djelovale na te odnose. Ovaj se rad bavi onima od ometajućih ili otegotnih faktora koji su imali političke i idejne motive ili plašt, odnosno njihovim žurnalističkim refleksima u nas.

⁵ Sovjetski uvoz iznosio je 1925. god. 723 mil. rubalja a izvoz 594 mil. rubalja, isključujući drage metale i kovani novac (v. *Annuaire statistique de la Société des Nations 1933/1934*, Genève 1934, 190). Znatno negativni saldo najvjerojatnije se pokrivaio izvozom zlata i platine, o čemu SSSR nije izvještavao statističku službu Lige naroda.

⁶ Sovjetski uvoz iznosio je 1928. god. 953 104 000 rub. a izvoz 799 532 000 rub.; 1932. god. uvoz je pao na 704 040 000 rub. a izvoz na 574 928 000 rub. (v. *Société des Nations, Statistique du commerce internationale 1933*, Genève 1934, 253). Prema tome, od 1928. do 1932. god. uvoz SSSR-a smanjio se za 26,13%, izvoz za 28,09% a ukupna trgovačka razmjena s inozemstvom za 27,08%. Odatle slijedi da se sovjetska trgovina vratila otprilike na razinu iz 1925. god. (usp. podatke u bilj. 5).

Pišući o toj problematici, zagrebački dnevници nisu se odlikovali njezinim osobitim poznavanjem, a ni zamjetljivom originalnošću. Pretežno su preuzimali informacije ili dezinformacije iz strane publicistike, koju su i inače redovito pratili. Izbor se prilično često navodi, ali u mnogo slučajeva bio je nerazgovijetno naznačen ("neki poljski listovi", "javljaju iz Berlina" i sl.) ili prešućen. Iskorištavale su se francuske, britanske, njemačke, talijanske, američke novine, katkad i časopisi, ali i češki, poljski, rumunjski, bugarski i grčki listovi, razna izdanja ruske emigracije u Njemačkoj, Francuskoj i Letoniji, katkad i sovjetske publikacije. Gotovo nikada ne nailazi se na posudbe iz europske komunističke štampe, rijetko se navode vijesti i prikazi iz socijalističkih listova. U skladu s karakterom zagrebačkih dnevnika preuzimaju se ili koriste ponajviše članci i prilozi građanske strane publicistike, od demokratske do izrazito desničarske, prilično često uz odobravanja, rijetko im se dodaju kritičke primjedbe, obično nedostaju bilo kakvi komentari ili su ograničeni na nekofiko popratnih rečenica. No, ukupno uzevši, naša se javnost tih godina mogla iz domaćih listova upoznati ne samo s raznim aspektima sovjetskih trgovačkih i drugih ekonomskih veza s inozemstvom već i sa smetanjama i zaprekama koje su na njihov razvoj izravno ili neizravno djelovale. Dakako, i informiranje i tumačenje podataka obilježavala je vrlo šarena duga kvalitativnih razlika. Bilo je točnih i krivih obavijesti, ozbiljnih i površnih prikaza, čistih izmišljotina, raznih glasila, dobro utemeljenih sudova, senzacionalističkih pretjerivanja, pogrešnih procjena, što se sve moglo ugrađivati u opću sliku o SSSR-u ili pak odbacivati kao bezvrijedno i neprihvatljivo. Ovo istraživanje ne može odgovoriti na pitanje je li bilo više prihvaćanja ili odbacivanja, već se ograničava na ono što su o toj bogatoj tematici naše novine nudile čitateljskoj publici.

Razvoj ekonomskih veza SSSR-a s inozemstvom – izvoza i uvoza, transfera tehnologije, stranih investicija u obliku odobrenih koncesija – ovisio je u doba "petoljetke", kao i ranije, o mnogim činiocima i momentima, u prvom redu o ekonomskoj politici te zemlje, osnovnim ciljevima za koje se njezino vodstvo u pogledu privrednog razvoja opredijelilo, o sovjetskim mogućnostima izvoza i uvoza, kao i o interesu drugih zemalja da se u tu razmjenu uključe. Već u godinama NEP-a, tj. do 1928. god. moglo se zamijetiti da su ti interesi znatni, osobito u nekim zemljama kapitalističkog svijeta, ali i da razne smetnje i kočnice otežavaju njihovu bržu realizaciju, tj. jači napredak privrednih veza inozemstva sa SSSR-om. To će se ispoljavati i u predvečerje sovjetskog prelaska na globalno dugoročno planiranje, a još više nakon što je započelo ostvarivanje prve "petoljetke". Zapreke su bile brojne, pretežno izvanekonomskeg karaktera i djelovale su u neizbježnim interakcijama. Neke su bile plodovi unutrašnjeg stanja i razvoja SSSR-a, neke su rezultirale iz djelovanja 3. internacionale, stalno oslonjene na sovjetsku državu, a dio njih bio je određen vanjskom politikom zemlje sovjeta.

Među smetnjama razvoju ekonomskih odnosa SSSR-a s inozemstvom prvo valja spomenuti one iz sfere sovjetske unutrašnje politike o kojima je često pisalo svjetsko, europsko i zagrebačko novinstvo. Za moguće ili stvarne privredne partnere Sovjetske Rusije bilo je važno koliko je njezin režim stabilan, mogu li se pouzdati u stalnost njezina opredjeljenja za forsiranu industrijalizaciju, smiju li ozbiljno računati s tim da će vodeći faktori te zemlje imati dovoljno energije i sposobnosti za svladavanje velikih i brojnih zapreka u borbi za neviđeni ekonomski preobražaj, hoće li dosljedno poštovati ugovorene obveze prema stranim poduzetcima i državama.

Već u pripreмноj fazi neposrednog prelaska na globalno planiranje zagrebački su listovi često pisali o unutrašnjoj političkoj situaciji u SSSR-u, a još više nakon što je provedba "petoljetke" započela. Prvih dana 1928. godine *Obzor* je upoznao svoju čitalačku publiku s ocjenom "Timesa" da se sovjetski režim nalazi u dubokoj krizi koja ima svjetsko značenje. Londonski dnevnik je svoj sud argumentirao vijestima o progonu poraženih protivnika Staljina, dotadašnjih visokih ličnosti vladajuće partije i državnog aparata.⁷ U jednom drugom broju toga zagrebačkog lista tvrdilo se da u Crvenoj armiji postoje velike nesuglasice te da je K. Vorošilov, narodni komesar obrane, pokušao smijeniti načelnika sovjetskog generalštaba M. Tuhačevskog.⁸ Ustvari, on je uskoro napustio taj vrlo važan položaj po svojoj volji, jer Staljin, a ni Vorošilov nisu prihvatili njegove prijedloge o temeljnoj modernizaciji Crvene armije.⁹ Čitatelji lista bili su obaviješteni i o borbi Staljina protiv grupe Rikov – Kalinjin, tj. protiv predsjednika sovjetske vlade i predsjednika Centralnog izvršnog komiteta Vrhovnog sovjeta, drugim riječima oficijelnog šefa sovjetske države. Ta borba, tvrdilo se u članku prcuzetom iz stranih novina, završila je Staljinovim porazom što po svoj prilici vodi njegovu skorom padu i prevazi umjerene struje, preokretu koji navještava spremnost sovjetske vlade da se nagodi s britanskim naftnim koncernima.¹⁰ Stanovito trenje između Staljina i Rikova doista je već tada postojalo, ali njihov pravi sukob i obračun uslijedili su tek mnogo kasnije, i to u Staljinovu korist, a bez Kalinjinova upletanja.

Kad je u Zagreb stigao i ondje održao predavanje o stanju u SSSR-u bivši vođa ruske monarhističke reakcije N. E. Markov, *Obzor* je opširno prikazao njegovo izlaganje brojnoj publici, uglavnom ruskim emigrantima. On je kao glavnu opasnost za sovjetski režim proglasio njegovu vlastitu birokraciju i Crvenu armiju.¹¹ Zapravo, to je gledište odavalo opću želju po mnogim zemljama razbacane ruske emigracije da što prije propadne sovjetska vlast i poredak revolucijom uspostavljen u Rusiji. Markov je samo tražio novi oslonac nade, umjesto bjelogardijske i strane intervencije koju je ruska emigracija godinama uzalud iščekivala, sovjetski režim srušile bi njegove vlastite snage. No ako su spomenuta dva faktora bila za taj režim kakva opasnost, mogla su eventualno dovesti u pitanje tek svježju Staljinovu prevagu u borbi za punu kontrolu vlasti a jedva su imala ikakva interesa za temeljitu promjenu poretka. *Jutarnji list*, koji je kao i druge zagrebačke novine izvještavao o Staljinovoj pobjedi nad "lijevom opozicijom", o progono njezinih pripadnika i pokajanjima nekih od njezinih vođa, prenio je početkom 1928. poljske glasine o vojnoj pobuni u Sovjetskoj Rusiji, o maršu nekoliko većih vojnih jedinica na Moskvu.¹² Iako se u toj kraćoj informaciji moglo pročitati da agencija Wolff, a ona je bila njemački pandan britanskog Reutersa i francuskog Havasa, nije uspjela utvrditi vjerodostojnost tih glasina, ipak je list uskoro objavio da se u Moskvi vode ulične borbe uz upotrebu topova, da se kozački odredi bore u prilog Trockog te da je postije krvavih okršaja napokon došlo do prekida vatre.¹³ Iz članka se nije moglo

⁷ Boljševici u progonstvu, OB 18. I. 1928.

⁸ Antagonizam među vođama crvene vojske, OB 16. II. 1928.

⁹ R. W. Davies, *The Soviet Economy in Turmoil, 1929 – 1930*, London 1989, 443.

¹⁰ Pred padom Staljina? OB 26. II. 1928.

¹¹ Markov Vtoroj o današnjoj Rusiji, OB 14. III. 1928.

¹² Vojne pobune u Rusiji, *Jutarnji list* (=JL) 31. I. 1928.

¹³ Topovska paljba nad Kremľom, JL 2. II. 1928.

razabrati kakav je bio konačan ishod toga teškog sukoba. Zapravo, njega nije ni bilo. List je jednostavno zašutio o tom tobožnjem dramatičnom događaju. Naknadnog demantija nije bilo ni u vezi s istodobnom viješću *Jutarnjeg lista*, preuzetom iz "Berliner Tagblatta", da se Čičerin založio za pomirbu s opozicijom, s tim da se njezinim vodama dadu neke visoke funkcije, tako Trockom položaj ambasadora u nekoj stranoj zemlji.¹⁴ Nema nikakvih tragova da je G. Čičerin, tadašnji narodni komesar za vanjske poslove, poradio na pomirbi Staljina i njegove grupe s poraženom "lijevom opozicijom", a ponajmanje je vjerojatno da je krutog pobjednika pokušao nagovoriti na popuštanje Trockom. U proljeće 1928. god. isti zagrebački dnevnik objavio je bez ikakva komentara gledište A. Lednickog, bivšega poljskog ambasadora u Moskvi, o situaciji u SSSR-u. Po njegovu sudu, sovjetski režim je neodrživ zbog unutrašnjih borbi u boljševičkoj partiji između zapadnjaka i ekstremista, pristaša približavanja kapitalističkom svijetu i pobornika revolucionarnog radikalizma.¹⁵ Gledište je imalo stanovitu osnovicu, konture novih sukoba u krilu boljševičke partije već su se pomaljale, ali razlike između strujatale su se pretežno unutrašnjih pitanja, a ne vanjske orijentacije. Uskoro zatim *Jutarnji list* je plasirao inozemne glasine o krvavim sukobima u Moskvi, ovoga puta između nezaposlenih i odreda Crvene armije, uz tvrdnju da su neredi jedva suzbijeni.¹⁶ *Novosti* su pak na početku 1928. izložile misli ruskog emigranta I. Ceretellia, poznate ličnosti iz ruskih revolucija, koji je izrazio gledište da je spas Rusije u slomu boljševika koji u toj zemlji nisu stvorili nikakav socijalistički poredak jer su se pretvorili u novu reakciju s plaštem socijalističkih fraza. Stoga, po njegovu sudu, pad njihova režima ne bi nimalo naučio svjetskoj socijalističkoj ideji.¹⁷ U drugom članku, koji je list objavio u proljeće 1928, izloženo je opravdano gledište da se Staljin odlučio za lijevu orijentaciju, revolucionarni radikalizam u unutrašnjoj politici, makar i po cijenu međunarodne izolacije SSSR-a, i to zbog teške situacije u boljševičkoj partiji. Taj njegov zaokret, piše dalje list, mogao bi upropastiti desetogodišnja Čičerinova nastojanja da se srede odnosi zemlje sovjeta s drugim državama.¹⁸ U članku se, dakle, najuže povezuje unutrašnja politika SSSR-a i njegov vanjski položaj, što je bilo ako ne posve, a ono uvelike opravdano, kao i konstatacija o Staljinovoj preorijentaciji u pogledu ključnih pitanja sovjetskog unutrašnjeg razvoja, tj. o njegovu preuzimanju osnovnih intencija "lijeve opozicije", koju je nemilosrdno slomio i zatim isto tako progonio.¹⁹ No druge zemlje, pa i vrlo zainteresirane za ekonomsku razmjenu sa Sovjetskom Rusijom, iako nisu mogle biti indiferentne u pogledu njezina unutrašnjeg razvoja već i zbog neizbježnih njegovih refleksa u sovjetskoj vanjskoj politici, nisu se morale posebno obazirati na Staljinove zaokrete ako za to nisu imale neke posebne razloge.

Još u novogodišnjem broju za 1928. godinu *Morgenblatt* je donio sliku Staljina i njegovih najbližih suradnika kao pobjednika nad trockističko-zinovjevskom opozici-

¹⁴ Isto.

¹⁵ Poljski državnik A. Lednicki u Zagrebu, JL 3. V. 1928.

¹⁶ Krvavi sukobi u Moskvi, JL 6. VI. 1928. (v. i OB 6. VI. 1928).

¹⁷ Robespierre i Bonaparte ruske revolucije, NO 20. I. 1928.

¹⁸ Čičerinovi dani odbrojani, NO 1. IV. 1928.

¹⁹ I. Deutscher, Stalin, A political Biography, Penguin Books 1976, 296 – 297. i dr.

jom,²⁰ uskoro zatim je izvijestio o progonu njezinih vođa,²¹ a i o prvom pokajanju Zinovjeva i Kamenjeva, donedavnih najviših sovjetskih funkcionara. I taj je zagrebački list prenio neproverjene inozemne vijesti o krvavim sukobima nezaposlenih usred Moskve.²² Ujesen 1928. godine u prikazu političke situacije zemalja Istočne Europe konstatirao je da se u SSSR-u čvrsto drži "komunistički apsolutizam",²³ zapravo, Staljinov režim, ali je potkraj godine preuzeo inozemnu glasinu o ozbiljnom sukobu Vorošilova i Staljina po kojoj je narodni komesar obrane zaprijetio sovjetskom diktatoru pohodom vojnih snaga na Moskvu²⁴. Zbog toga je, piše list, smijenjen, što je izazvalo veliko nezadovoljstvo u Crvenoj armiji pa Sovjetskoj Rusiji prijeti vojni puč.²⁵ Neosnovani glasovi o sukobu Staljina i Vorošilova nisu se izgubili ni do kraja "petoljetke". Uopće, tvrdnje o krizi sovjetskog režima, velikim dijelom opravdane, nisu se povlačile ni gasile u cijelom razmatranom periodu, iako su se isprepletale s drugačijim procjenama.

Na početku 1929. god. *Morgenblatt* piše da je Trocki za novi građanski rat kojim bi se oborilo Staljinovo samovlašće.²⁶ Međutim, ponovljenoj vijesti o tome list dodaje napomenu da su se već više puta prenosili takvi glasovi.²⁷ Uskoro zatim izvještava o izgonu Trockog iz SSSR-a, ali toj točnoj obavijesti pridodaje glasinu da je iz Alma Ate, kamo je godinu dana ranije deportiran, razvio veliku opozicijsku akciju.²⁸ Zapravo, to je bila više- manje Staljinova izmišljotina radi opravdanja progona trockista i protjerivanja njihovog vođe izvan sovjetskih granica. U sljedećim brojevima isti dnevnik piše o vrlo teškoj krizi sovjetskog režima²⁹ i čak o skorom padu Staljina.³⁰ Tome su odgovarali i članci *Obzora*, koji je otprilike istodobno tvrdio, zapravo pretjerano, da su pohapšeni svi bivši Lenjinovi suborci – većina njih dospjet će u zatvore, a zatim i na gubilišta tek nekoliko godina kasnije – te da se SSSR bliži novom građanskom ratu.³¹ Odmah nakon ove crne prognoze *Jutarnji list* je, slično *Morgenblattu*, proširio vijest da je Trocki, uz Zinovjeva i Kamenjeva, pripremao opću pobunu u Sibiru koju su spriječile Staljinove protumjere.³² Zapravo, veze tih bivših članova vodstva boljševičke partije raspale su se još potkraj 1927. godine, nisu kasnije obnovljene, a ponajmanje u okviru neke zajedničke urotničke akcije.

Informacije, osvrte i glasine o završnici Staljinove borbe protiv "lijeve opozicije" s vremenom su zasjenile vijesti o novom sukobu u sovjetskom političkom vrhu – između sve moćnijeg generalnog sekretara vladajuće partije i buharinske "desne opozicije".

²⁰ Die Sieger von Moskau, *Morgenblatt* (=MO) I. I. 1928.

²¹ Das Schicksal der russischen Opposition, MO 14. I. 1928.

²² Eine offizielle Sowjeterklärung über die Massregelung der Opposition, MO 20. I. 1928.

²³ Arbeiterlosendemonstration in Moskau, MO 2. VI. 1928.

²⁴ Osteuropäische Politik, MO 2. X. 1928.

²⁵ Konflikt Stalin – Vorošilov, MO 5. XII. 1928.

²⁶ Trotzki bereitet sich zum Bürgerkrieg, MO 25. I. 1929.

²⁷ Der vereitelte Trotzkiisten-putsch, MO 26. I. 1929.

²⁸ Die Sowjetmacht verjagt ihren Schöpfer, MO 2. II. 1929.

²⁹ Das Sowjetregime in Gefahr, MO 7. II. 1929.

³⁰ Stalin soll zurücktreten, MO 8. III. 1929.

³¹ Pokušaj proturevolucije u Sovjetskoj Rusiji, OB 3. II. 1929.

³² Trocki spremao proturevoluciju, JL 3. II. 1929.

Prve od tih vijesti imale su malo veze sa stvarnim zbivanjima. *Jutarnji list* na pragu proljeća 1929. godine prenosi bez ograda inozemnu glasinu da je spriječen Buharinov pokušaj državnog udara koji je u Kremlju izazvao velik strah.³³ Ne postoje nikakvi dokazi da je taj Staljinov novi protivnik tada a ni kasnije pokušao bilo kakav puč. *Morgenblatt* je pak ustvrdio da se Staljin sprema na predstojećoj XVI. partijskoj konferenciji slomiti "desnu opoziciju".³⁴ Stvarno, on je na konferenciji samo imenovao Buharina kao vođu te opozicije.³⁵ Međutim, list nije povezao s novom Staljinovom ofenzivom vlastitu obavijest o tome da je Rikov izgubio položaj predsjednika Sovjeta narodnih komesara RSFSR-a koji je povjeren razmjerno mladom S. Sircovu.³⁶ Svakako, unutrašnje borbe u vrhovima boljševičke partije i sovjetske države približavale su se novom frapantnom raspletu, ali tada još njegov pravi ishod i bitni sadržaj nije bilo lako pogoditi. *Jutarnji list* se sigurno tome nije primakao viješću da se Staljin miri s Trockim, kojega kani pozvati iz Turske, kamo je prognan, da ponovno preuzme kontrolu nad Crvenom armijom jer je jedini sposoban da suzbije njezino sve veće nezadovoljstvo.³⁷ Nema ni najslabije indicije da je Staljin, nakon što je svog najopasnijeg protivnika istjerao iz Sovjetske Rusije, bilo kada u vlastite složene političke kalkulacije barem za trenutak uključio pomirbu s Trockim, a da se i ne govori o njegovu povratku na vrlo važnu funkciju predsjednika Vojno-revolucionarnog savjeta koju je do njihova sukoba obnašao. Međutim, članak ovog lista sredinom 1929. god. o neslozi u sovjetskom političkom vodstvu imao je realno opravdanje, što se pak ne može reći za tvrdnju njegova anonimnog autora da je cijela sovjetska vlada protiv Staljina pa on živi u silnom strahu.³⁸ U jesen 1929. god. *Obzor* je objavio ozbiljniju informaciju da je Staljin postigao novu pobjedu, ovoga puta nad Buharinom.³⁹ No uskoro poslije te vijesti *Morgenblatt* tvrdi da predstoji Staljinov pad. Kao razlog se ne navodi sukob u sovjetskom vodstvu, već nezadovoljstvo seljaka njegovom nasilnom politikom.⁴⁰ Široko seljačko nezadovoljstvo doista nije trebalo izmišljati, više ga nije izazivao uglavnom prisilni otkup seljačkih viškova, nego strašna bujica dekulakizacije i prisilne kolektivizacije, što ipak nije rastrojilo Staljinovu diktatorsku moć. Nešto kasnije u listu se našla senzacionalistička vijest da je Staljin ozbiljno bolestan što će omogućiti velike promjene u unutrašnjoj i vanjskoj politici pa će se SSSR približiti Europi.⁴¹ Potkraj godine *Jutarnji list* informira čitatelje da je dugi sukob Rikova i Staljina završio punim uspjehom već svemoćnoga generalnog sekretara: Rikov, koji je od Lenjinove smrti vodio Sovjet narodnih komesara SSSR-a, prisiljen je da napusti tu visoku državnu dužnost na kojoj će ga naslijediti V. Molotov.⁴² Vijest je bila preuranjena, tj. netočna. Rikov će se tek potkraj 1930. god. naći

³³ U Rusiji se sprema državni udar, JL 9. III. 1929.

³⁴ Stalins Vernichtungskampf gegen seine Widersacher, MO 24. IV. 1929.

³⁵ V. Carr – Davies, isto, 271. Staljinova osuda Buharina ostala je za neko vrijeme tajna viših partijskih krugova.

³⁶ Rykov tritt zurück, MO. V. 1929.

³⁷ Staljin se miri s Trockim, JL 11. VII. 1929.

³⁸ Staljinu odbrojani dani, JL 9. VIII. 1929.

³⁹ Trijumf Staljina, OB 16. X. 1929.

⁴⁰ Rücktritt Stalins, MO 22. X. 1929.

⁴¹ Grosse Veränderungen in Sowjetreich, MO 11. XI. 1929.

⁴² Rikov i Staljin, JL 3. XII. 1929.

u bezizlaznoj situaciji te će podnijeti ostavku, a naslijedit će ga doista Molotov, tada najbliži Staljinov suradnik.⁴³

Tvrđnje, znatnim dijelom opravdane, o opasnostima za sovjetski režim nisu nestale iz zagrebačkih dnevnika ni sljedećih godina, suglasno inozemnoj žurnalistici, ali se više nego ranije isprepleću sa sudovima o Staljinovoj svemoći. Na početku 1930. god. *Obzor* piše o odlučnoj opoziciji mladih komunista koji traže Staljinovu ostavku zbog čega je Moskva preplavljena vojskom.⁴⁴ Međutim, sredinom godine list javlja o njegovoj potpunoj pobjedi na XVI. kongresu boljševičke partije⁴⁵ (od 1925. god. njezin je službeni naziv Svesavezna komunistička partija boljševika, skraćeno SKP/b/). Prva informacija imala je tek dijelom zbiljsku osnovicu – u redovima Komsomola, Komunističkog saveza mladih, postojali su nezadovoljnici, a bilo ih je i među bivšim funkcionarima te velike organizacije – ali njihova oporba nije bila tolika da bi se Staljin odlučio zbog nje pretvoriti Moskvu u ratni tabor, kako je to javio zagrebački dnevnik.⁴⁶ Vijest o njegovu uspjehu na partijskom kongresu bila je pak posve ispravna. Staljinov trijumf nad "desnom opozicijom" konstatirao je i *Morgenblatt*, uz točan navod da su njezini vođe na kongresu pokajničkim izjavama priznali kapitulaciju.⁴⁷ Ipak su se glasovi o opasnostima za Staljinovu diktaturu ponovno pojavili u zagrebačkim listovima potkraj 1930. god. Ubrzo nakon što je, doduše uz upitnik u naslovu vijesti, *Morgenblatt* prenio izmišljotinu iz redova ruske emigracije da je Staljin poludio,⁴⁸ izvijestio je o otkriću vojne urote pod vodstvom Andrejeva, Blüchera (rus. Bljuher) i Ficova (umjesto Sircova).⁴⁹ Stvarno, od te trojice samo je V. Bljuher, slavni vojskovođa iz ruskoga građanskog rata, bio visoka vojna ličnost; A. Andrejev se nalazio na čelu kavkaske organizacije SKP/b/ a uskoro je postao savezni narodni komesar za promet, dok je S. Sircov obavljao važnu dužnost predsjednika Sovjeta narodnih komesara RSFSR-a.⁵⁰ Jedina realna podloga spomenute vijesti, koju je donio i *Jutarnji list*, bila je pad Sircova.⁵¹ Naime, Staljin ga je tada uklonio s toga važnog položaja koji mu je ranije kao gorljivom privrženiku povjerio, jer se usudio kritizirati voluntaristički ekstremizam u provođenju "petoljetke" i masovne kolektivizacije.⁵² Međutim, oba lista dala su se zanijeti inozemnim glasinama, pa je *Morgenblatt* uskoro javio da je Staljin poslao Bljuhera u zatvor⁵³ – on će izgubiti slobodu i život tek 1938. god. – a dva dana kasnije, da se blizu Moskve vode borbe između vojnih snaga Bljuhera i Vorošilova.⁵⁴ *Jutarnji list* je pak prvo izvijestio da se u

⁴³ A. S e n i n, Aleksej Ivanovič Rykov, Voprosi istorii, Moskva 1988, br. 9, 114

⁴⁴ Nezadovoljstvo protiv Staljina, OB 21. III. 1930.

⁴⁵ Staljinova pobjeda, OB 2. VII. 1930; Kongres komunističke stranke, OB 7. VII. 1930.

⁴⁶ Nezadovoljstvo protiv Staljina, isto.

⁴⁷ Stalins Sieg, MO 2. VII. 1930.

⁴⁸ Stalin dem Wahnsinn verfallen, MO 11. X. 1930.

⁴⁹ In Russland gährt, MO 21. XI. 1930.

⁵⁰ E. H. C a r r, Foundations of a Planned Economy II, Penguin Books 1971, 71, 204.

⁵¹ Urota protiv Staljina, JL 20. XI. 1930.

⁵² R. W. D a v i e s, The Syrtsov – Lominadze Affair, Soviet Studies, Glasgow 1981, br. 1, 29 – 47.

⁵³ (kraći tekst uz sliku) MO 23. XI. 1930.

⁵⁴ Ernst Lage in Sowjet-Russland, MO 25. XI. 1930. U informaciji o borbama kod Moskve navodi se da sovjetska ambasada u Varšavi odbacuje odlučno te glasine.

New Yorku, Londonu, Parizu i Berlinu šire glasine o umorstvu Staljina,⁵⁵ a zatim je javio da je Vorošilov zbacio Staljina s vlasti.⁵⁶ No nešto kasnije oba su zagrebačka dnevnika objavila identičnu informaciju "Daily Maila" o propasti urote protiv Staljina. Po londonskom listu, u njoj su sudjelovali Trocki, Rakovski, Zinovjev, Rikov, Lominadze, Vorošilov i Budjoni, i to s osloncem na moskovsku partijsku organizaciju te jedinice Crvene armije u Gruziji i Ukrajini. U urotu su, navodno, bili upleteni i ugledni sovjetski diplomati.⁵⁷ Iako je većina spomenutih, nikako Vorošilov, a ni Budjoni, pripadala tada ili ranije antistaljinjskim opozicijskim grupama, nikakve njihove zajedničke akcije, a još manje urote nije bilo.⁵⁸ Nakon ovih uzbudljivih glasina s mršavom osnovicom u *Morgenblattu* se u proljeće 1931. god. pojavila nova izmišljotina o ugroženosti ruskog diktatora. Ponovno je bila riječ o Vorošilovu. Naime, list je javio da on sprema puč protiv Staljina, udar kojem je uspjeh osiguran jer je njegov organizator uspostavio potpunu kontrolu nad Crvenom armijom.⁵⁹ No od puča nije bilo ništa, kao ni od navodne zavjere potkraj 1930. god. Zagrebački dnevnik je glasinu, kao i prethodne, prepustio zaboravu, što su redovno činile i druge naše novine kad se radilo o preuzimanju stranih senzacionalističkih vijesti o zbivanjima u Sovjetskoj Rusiji. Ujesen 1931. god. *Morgenblatt* je prikazao s očitom simpatijom, knjigu o Staljinu koju je napisao R. Coudenhove Calergi, poznati pobornik "Paneurope". Autor je, prema prikazu, doista prilično uspješno opisao bezobzirnu Staljinovu tiraniju, ali je zaključio da je neizvjesno koliko je to čvrst režim.⁶⁰ No otada u zagrebačkim dnevnicima, koji redovito prate što strane građanske publikacije pišu o SSSR-u ne nalazimo tvrdnje o ozbiljnoj krizi u političkim vrhovima te zemlje sve do sredine 1932. god. Tada je *Obzor* opet ustvrdio da je ondje kriza vrlo teška, kako zbog političkih tako i ekonomskih okolnosti što je uzrokovalo otvoren sukob u sovjetskom vodstvu pri čemu se opozicija oslanja na Crvenu armiju. List je i ponovio već prilično staru glasinu o Staljinovoj bolesti, kao i sud da bi zbog toga moglo doći do velikih promjena u sovjetskoj politici.⁶¹ Na početku jeseni 1932. god. *Morgenblatt* ponovno piše o krizi sovjetskog političkog vodstva. U njemu vlada nesloga, množe se optužbe protiv Staljina kojeg ugrožava Vorošilov.⁶² Kriza je tada doista zahvatila visoke sovjetske političke krugove,⁶³ ali je tvrdnja o sukobu generalnog sekretara boljševičke partije i narodnog komesara za obranu bila bespredmetna kao i ranije. Vorošilov se priklonio Staljinovoj grupi još potkraj 1927. god. i u tome je više-manje ustrajao.⁶⁴ Mnogo bliža stvarnosti bila je vijest *Jutarnjeg lista* o uroti Rjutina

⁵⁵ Što se zbiva u Rusiji, JL 23. XI. 1930.

⁵⁶ U Rusiji se ipak nešto događa, JL 27. XI. 1930.

⁵⁷ Senzacionalna otkrića o neuspješnoj uroti protiv Staljina, JL 13. XII. 1930. Die Verschwörung gegen Stalin, MO 13. XII. 1930.

⁵⁸ Trocki je, doduše, djelujući iz inozemstva, postigao udruživanje nekoliko opozicijskih grupa u "Ujedinjeni blok", ali su tu političku skupinu brzo razbile Staljinove represivne mjere (v. H. Kuromiya, *Stalin's Industrial Revolution, Politics and Workers 1928 – 1932*, Cambridge Univ. Press 1988, 313).

⁵⁹ Vor einem Militärputsch in Russland, MO 16. IV. 1931.

⁶⁰ Osteuropäische Probleme, MO 13. XI. 1931.

⁶¹ Pokoleban položaj Staljina, OB 9. VIII. 1932.

⁶² Ernste Lage in Russland, MO 23. IX. 1932.

⁶³ Kuromiya, isto, 313 – 314.

⁶⁴ Deutscher, isto, 313.

i isključenju 24 člana opozicije iz SKP/b/, djelovanju tzv. "radničko-seljačke grupe" i pismu osamnaestorice sovjetskih funkcionara koji su zatražili Staljinovu ostavku. Ta je skupina, kako list javlja, bila povezana sa Zinovjevom i Kamenjevom te sa Rjutinovom grupom.⁶⁵ Na kraju 1932. god. list pak piše o otkriću nove urote protiv Staljina te hapšenju A. P. Smirnova i N. B. Eismonta zbog pripremanja državnog udara.⁶⁶ Zapravo, nije se radilo o pravim urotama, ali su se nove opozicijske grupe doista pojavile,⁶⁷ svakako mnogo slabije od prethodnih, i Staljin ih je likvidirao prije nego što je iz njihova okupljanja mogla proizaći konkretna urotnička akcija. U svakom slučaju, pismo grupe koja se doista obratila CK SKP/b/ sa zahtjevom da se generalni sekretar smijeniti, ne može se nikako kvalificirati kao urota.

Vijesti o novim opozicijskim gibanjima i dalje se isprepleću sa sudovima o čvrstoći Staljinove samovlade. Ujesen 1932. god. u *Morgenblattu* dr. A. Szana, čest autor članaka u listu, piše o raznim neuspjesima u posljednjoj godini "petoljetke", ali ističe da je Staljinova vlast ipak još čvrsta.⁶⁸ U božićnom broju toga dnevnika nalazi se opširan prikaz domaće i svjetske situacije, u kojem se napominje da je Staljin i dalje svemoćan, a opozicija slaba.⁶⁹

Iz ovog kraćeg pregleda članaka zagrebačkih dnevnika o zbivanjima u višim sferama sovjetske politike vidljivo je da se tijekom pet godina, od 1928. do 1932. u svjetskoj pa zato i u našoj javnosti održavalo široko uvjerenje, mada uz određene oscilacije, da SSSR trpi česte i ozbiljne krize partijskog i državnog vodstva koje mogu dovesti do propasti sovjetskog režima a možda i društvenog poretka. To je pak uvjerenje neizbježno utjecalo na razvoj ekonomskih odnosa sa Sovjetskom Rusijom raznih zemalja, pa i onih s velikim značenjem u europskoj i svjetskoj privredi. No na te odnose donekle su utjecale i vijesti o ugrožavanju sovjetskog režima "odozdo", koje su, doduše, također često bile senzacionalističke, teško provjerljive i s mršavom osnovicom. Međutim, suvremenicima pa i političkim i ekonomskim krugovima izvan sovjetskih granica nije bilo lako razabrati koliko su ti glasovi o zbivanjima u SSSR-u ozbiljni, utemeljeni, realni, o čemu još ni danas u svjetskoj historiografiji o povijesti te zemlje ne postoji jasna slika, uglavnom zbog decenijske nepristupačnosti izvora o socijalnim nemirima u doba prve "petoljetke". No dok su trajali, ti su glasovi podupirali nevjericu u stabilnost sovjetskog režima a time i suzdržanost sovjetskog inozemstva u pogledu razvijanja veza, političkih i ekonomskih, sa zemljom golemih izvora i velikih poslovnih ponuda, ali opterećenom neprekidnim konvulzijama kao mogućim simptomima općeg sloma.

Već na početku 1928. god. *Jutarnji list* je donio vijest o ustanku u zapadnom Sibiru, izazvanom seljačkim nezadovoljstvom zbog porezne politike sovjetske vlasti.⁷⁰ Uskoro zatim list je preuzeo rumunjske glasine o velikoj seljačkoj pobuni u Ukrajini a prema kojima se u pograničnim krajevima Besarabije čula topovska pucnjava s istočne strane

⁶⁵ Rjutinova zavjera, JL 23. X. 1932.

⁶⁶ Otkrivena zavjera protiv Staljina, JL 22. XII. 1932.

⁶⁷ Kuromiya, isto.

⁶⁸ Die letzte Attacke, MO 25. XI. 1932.

⁶⁹ Weltpolitische Rundschau, MO 25. XII. 1932.

⁷⁰ Ustanak u Sibiru, JL 22. I. 1928.

Dnjestra.⁷¹ Nekoliko dana kasnije list javlja o seljačkoj pobuni na Uralu.⁷² *Obzor* je također preuzeo tvrdnje rumunjskih novina o seljačkoj revoluciji u Ukrajini.⁷³ No treba napomenuti da su rumunjski a i poljski listovi često širili alarmantne vijesti o SSSR-u, državi koju su mnogi u Rumunjskoj i Poljskoj smatrali velikom opasnošću ne samo za poredak već i za opstanak jedne i druge zemlje. Potkraj 1928. god. *Jutarnji list* je preuzeo iz pariškog "L'Intransigeant" vijest o seljačkoj pobuni u Ukrajini, posebice u černigovskom kraju, koja se, navodno, razvijala po jedinstvenom planu.⁷⁴ Iz lista se ne doznaje što se dalje zbivalo, nego se nakon tri mjeseca u njemu ponovno nalazi vijest o velikoj pobuni u Ukrajini, s time da se sada ističe Podolija kao njezino žarište.⁷⁵ Nešto kasnije, na početku 1929. god. *Novosti* javljaju o pobunama zbog gladi u Lenjingradu, napose u Viborškom rajonu, ali i o ustanku u Bjelorusiji sa žarištem u zoni Mogiljeva. U listu se usto navodi da se oko Vitebska vode žestoke borbe.⁷⁶ U proljeće iste godine *Jutarnji list* je preuzeo vijest iz jednih rumunjskih novina po kojoj glad i teror u Ukrajini uzrokuju stalne sukobe seljaka i vojske, povećane akcijama ukrajinskih separatista koje podupire trockistička opozicija.⁷⁷ Većih ili manjih sukoba je ondje vjerojatno bilo, što se pak ne može reći za bilo kakvu potporu te opozicije pokretu ukrajinskih separatista. *Morgenblatt* je pak u ljeto 1929. god. javio o velikim hapšenjima u ukrajinskim garnizonima, u Kijevu, Beloj Crkvi, Žitomiru i Kamenjec Podoljsku, uz tvrdnju da je u dijelu Ukrajine djelovala tajna seljačko-vojnička urotnička organizacija koja je oružjem pribavljenim iz crvenoarmijskih posada opskrbljivala seljake za prepade na kolhoze. Na kraju članka napominje se da su ova zbivanja, popraćena brojnim podmetnutim požarima po kolhozima izazvala veliku uznemirenost u Kremlju.⁷⁸ Nešto kasnije *Jutarnji list* je izvijestio, ponovno prema rumunjskim novinama, da je u Ukrajini ugušena pobuna intervencijom Crvene armije.⁷⁹ Iz obavijesti se nije moglo razabrati radi li se o pobuni o kojoj je taj dnevnik ranije pisao ili o nekoj novoj. Ujesen 1929. god. list javlja da je buknuła pobuna u zoni Jekaterinodara te da se vode velike borbe seljaka protiv crvenoarmijskih odreda u Sevastopolju i u Batumu, tj. na Kubanu, Krimu i crnomorskoj obali Zakavkazja. Seljačke bune, tvrdi isti dnevnik, šire se cijelom južnom Rusijom.⁸⁰ Pri kraju 1929. god. opet se u *Jutarnjem listu*, a i u *Novostima*, našla vijest o pobuni u Ukrajini, osobito u zoni Kijeva i Harkova, koju su, navodno, jedva ugušili odredi GUP-a i Crvene armije.⁸¹ Otprilike mjesec dana kasnije prvi od spomenutih dnevnika prenosi

⁷¹ Nova pobuna seljaka na Ukrajini, JL 27. I. 1928.

⁷² Seljačke bune u Rusiji imaju antisemitski karakter, JL 7. II. 1928. Informacija je bila konfuzna: u njoj se spominju tri zone seljačkih pobuna a antisemitsko raspoloženje se pripisuje samo jednoj, onoj na Krimu.

⁷³ Rumunjske vijesti o pobuni seljaka u Rusiji, OB 20. II. 1928.

⁷⁴ Pokret ukrajinskih seljaka, JL 30. XI. 1928. Uskoro poslije ove vijesti *Obzor* izvješćuje da su seljački nemiri nakon što su zapalili Kavkaz i Ukrajinu zahvatili i sjeverozapadnu Rusiju, osobito područje Minska, gdje su ustanici osvojili vlast (Nezadovoljstvo u sovjetskoj Ukrajini, OB 10. XII. 1928).

⁷⁵ Buknuła revolucija na Ukrajini? JL 21. II. 1929.

⁷⁶ Pobune u Rusiji uslijed gladi, NO 5. I. 1929.

⁷⁷ Ukrajinski seljaci neće da izruče hranu, JL 27. IV. 1929.

⁷⁸ Militärverschwörung, MO 11. VIII. 1929.

⁷⁹ Ugušena ukrajinska kontrarevolucija, JL 8. IX. 1929.

⁸⁰ Seljačke bune u južnoj Rusiji, JL 9. XI. 1929.

⁸¹ Pobune u Ukrajini, JL 23. XII. 1929. Krvave pobune protiv sovjeta u Ukrajini, NO 23. XII. 1929.

poluslužbeni dokument iz Bukurešta u vezi s glasinama o ratnim pripremama Sovjetske Rusije protiv Rumunjske. U demantiju se tvrdilo da koncentracije Crvene armije u Ukrajini nisu provedene zbog agresivnih namjera nego kao protumjera izazvana seljačkim nemirima.⁸² Međutim, list o njima više ništa ne piše. U proljeće 1930. god. *Jutarnji list* i *Novosti* obavještavaju o pobuni na Kavkazu, izazvanoj protuvjerskim progonima i nasilnom kolektivizacijom.⁸³ Prvi od spomenutih dnevnika objavio je nešto kasnije vijest, pozivajući se na neke britanske listove i američku agenciju United Press, da se u Sibiru širi ustanak a pod Vladivostokom se okupilo 60 000 bjelogardijskih vojnika kojima se pridružio dio sovjetske tihooceanske flote; pobunjenici su već presjekli transsibirsku prugu.⁸⁴ Jedino što je, po svojoj prilici, u toj vijesti imalo neku osnovicu bila je tvrdnja o okupljanju bjelogardijskih četa. One su se godinama nalazile u Mandžuriji, često blizu sovjetskih granica, a održavale su se zahvaljujući potpori lokalnoga kineskog režima i Japana.⁸⁵ U ljeto 1930. god. prvo *Jutarnji list*, a zatim i *Morgenblatt* izvješćuju o velikim neredima u Odesi, gdje je, navodno, sukob gladnih štrajkaša i vojske završio krvoprolićem u kojem je dvije stotine ljudi izgubilo život.⁸⁶ Potkraj ljeta iste godine *Obzor* i *Jutarnji list* su čak preuzeli glasine iz rumunjskih listova da u Sovjetskoj Rusiji sve vrije te da već tri dana traje revolucija u cijeloj zemlji, s time da je opća pobuna započela u Ukrajini zbog rekvizicije žita. Usred sveopće revolucije mir se održava, po prvom dnevniku, samo još u Moskvi.⁸⁷ Istu vijest nalazimo u *Morgenblattu*, ali uz napomenu da je preuzeta iz nekog rumunjskog lista, a da je još nitko nije potvrdio kao vjerodostojnu.⁸⁸ No već nakon nekoliko dana taj dnevnik, a i *Novosti*, bez spomena prethodne glasine, javlja o seljačkoj pobuni u Ukrajini, pozivajući se na članke u sovjetskim listovima.⁸⁹ Oni su, doista, tada kao i ranije i kasnije, izvještavali o prepadima na kolhoze i sovjetske funkcionare po selima.⁹⁰ Međutim, nijedan list nije jasno naznačio da razlikuje pobune od prepada i atentata. Ujesen 1930. god. *Morgenblatt* piše o ustanku na Kavkazu, navodeći da su pobunjenici zauzeli grad Derbent i pobili mnoge boljševike.⁹¹ Nešto kasnije, istog dana kad je *Jutarnji list* na osnovi inozemnih glasina javio da su pobunjene crvenoarmijske snage zauzele Kremlj te da u Moskvi dalje traju borbe,⁹² *Morgenblatt* je donio vijest o prekidu komunikacija između Poljske i SSSR-a, antiboljševičkoj revoluciji i borbama koje se vode na sovjetskom teritoriju blizu poljske

⁸² Fantastične vijesti o vojnim pripremama Rusije protiv Rumunjske, JL 22. II. 1930.

⁸³ Nove pobune protiv sovjetske vlasti, JL 12. IV. 1930. Pobune na sjevernom Kavkazu, NO 12. IV. 1930.

⁸⁴ Ustanak u Sibiru, JL 17. VI. 1930.

⁸⁵ Die "Weissen Garden" marschieren, MO 2. III. 1932.

⁸⁶ Teški nemiri u Odesi, JL 4. VII. 1930. Blutige Unruhe in Odessa? NO 5. VIII. 1930.

⁸⁷ Senzacionalne vijesti o Sovjetskoj Rusiji, OB 19. VIII. 1930; U Rusiji vrije, JL 20. VIII. 1930.

⁸⁸ Phantastische Russland-Nachrichten, MO 20. VIII. 1930.

⁸⁹ Bauernaufstand in der Ukraine, MO 26. VIII. 1930; Pobuna seljaka protiv sovjeta u Ukrajini, NO 26. VIII. 1930.

⁹⁰ I. Trifunov, Očerki istorii klassovoj bor'by v SSSR v gody Nepa (1921 – 1937), Moskva 1960, 206 – 207, 230 – 233.

⁹¹ Aufstand im Kaukasus, MO 30. X. 1930.

⁹² Pobunjene crvene čete zauzele Kremlj? JL 25. XI. 1930.

granice, zbog kojih su je prešli mnogi zaplašeni ruski seljaci.⁹³ List je i preuzeo inozemnu glasinu da je M. Litvinov, novi narodni komesar za vanjske poslove koji je netom zamijenio Čičerina, zbog tih zbivanja hitno napustio Genèvu gdje je sudjelovao na međunarodnoj pretkonferenciji o općem razoružanju.⁹⁴ Stvarno, on je iz Švicarske oputovao u Italiju, gdje se sastao s D. Grandièem, ministrom vanjskih poslova, što je i list naveo a zatim u sljedećem broju i šire komentirao.⁹⁵ Bez obzira na to što je ove uzbuđljive glasine demantirao ne samo Staljin u intervjuu dopisniku United Pressa već i švedska ambasada u Moskvi,⁹⁶ *Jutarnji list* je bez ograda preuzeo nakon nekoliko dana vijesti "Daily Maila" i "Daily Telegrapha" o sukobima seljaka i Crvene armije i čak o okršajima između odreda GPU-a i regularne vojske.⁹⁷ Na kraju 1930. god. *Morgenblatt* je pak u dva navrata javio o velikom seljačkom ustanku u Bjelorusiji, u kojem je, navodno, sudjelovalo 200 000 pobunjenika. Ista se vijest mogla naći u zagrebačkim *Novostima*.⁹⁸

Ni u trećoj godini "petoljetke" nisu u našim dnevnicima manjkali članci o dramatičnim zbivanjima u SSSR-u. Prvih dana proljeća *Novosti* i *Morgenblatt* izvještavaju o velikim nemirima na Kavkazu izazvanima prisilnom kolektivizacijom, osobito u Azerbejdžanu i Gruziji. Oni su doveli, pišu oba lista, do krvavih borbi između ustanika i oružanih snaga. Prvi dnevnik navodi da su upotrijebljeni odredi GPU-a a da se Crvena armija sprema za teške borbe, dok drugi spominje samo regularnu vojsku.⁹⁹ Desetak dana kasnije *Novosti* javljaju o protusovjetskoj pobuni u Ukrajini zbog koje je pozatvaran velik broj oficira, ali i intelektualaca, Harkov okružen trupama a zračne eskadrile spremne, po potrebi, razbiti suzavcem pobunjenike.¹⁰⁰ O ustanku u Gruziji i Azerbejdžanu pišu *Novosti* i *Morgenblatt* i mjesec dana nakon prvih vijesti o velikim nemirima na Kavkazu, uz tvrdnju da ustanici upotrebljavaju topove i mitraljeze. Suradnik *Morgenblatta* napominje da informacija potječe iz "Neues Wiener Abendblatt".¹⁰¹ Uzbuđljivi glasovi o ustancima u SSSR-u nisu izostali ni u drugoj polovici 1931. Ujesen *Novosti* ponovno pišu o pobuni u Gruziji, gdje su, navodno, bile potučene dvije divizije Crvenč armije, opustošeni brojni kolhozi i poubijani lokalni funkcionari. List je naveo kao izvor informacije ured za štampu emigrantske gruzijske vlade, kojoj je bilo sjedište u Parizu.¹⁰² Na kraju godine isti dnevnik javlja o velikom seljačkom otporu u sovjetskom dijelu Bjelorusije zbog kojeg su krenuli kazneni odredi u područje Minska, Borisova i Troicka.¹⁰³ Međutim, vijesti o pobunama ili velikim nemirima u Sovjetskoj Rusiji

⁹³ Revolution gegen die Bolschewiken? MO 25. XI. 1930.

⁹⁴ Ernste Lage in Sowjet-Russland, MO 25. XI. 1930.

⁹⁵ Isto; Russland im italienischen Block, MO 26. XI. 1930.

⁹⁶ Položaj u Sovjetskoj Rusiji, NO 25. XI. 1930.

⁹⁷ Što se događa u Rusiji, JL 30. XI. 1930.

⁹⁸ Grosser Bauernaufstand in Russland, MO 23. XII. i 25. XII. 1930; Seljački ustanak u Sovjetskoj Rusiji, NO 23. XII. 1930.

⁹⁹ Pobuna zbog kolektivizacije, NO 22. III. 1931; Aufstand im Kaukasus, MO 22. III. 1931.

¹⁰⁰ Opasan ustanak u Ukrajini, NO 3. IV. 1931.

¹⁰¹ Ustaški pokret na Kavkazu, NO 22. IV. 1931; Aufruhr im Kaukasus, MO 22. IV. 1931.

¹⁰² Protusovjetska pobuna u Gruziji, NO 5. XI. 1931.

¹⁰³ Pokret seljaka u Rusiji, NO 23. XII. 1931.

gotovo su nestale iz zagrebačkih dnevnika u 1932. godini. Samo je u ljeto *Jutarnji list* javio da su na Volgi a i u zoni Kijeva buknuili seljački nemiri u kojima je bilo mnogo poginulih,¹⁰⁴ a uskoro zatim je *Morgenblatt* izvijestio o velikom ustanku u Ukrajini koji je, navodno, zahvatio cijelo područje od Dnjepra preko južnog Buga do Dnjestra; kao uzroci navode se rekvizicije žita i teror GPU-a.¹⁰⁵

Zbog već navedenih razloga još uvijek je teško reći koliko su glasovi o gotovo neprekidnim nemirima, pobunama i ustancima u razdoblju od 1928. do 1932. odgovarali stvarnosti. Sigurno je, što pokazuje prethodni tekst, da je bilo nemalo izmišljanja i preuveličavanja. No vijesti o opasnostima za sovjetski režim "odozdo", makar nepouz-dane, često proturječne ili malo uvjerljive i bez kontradikcija, podupirale su u širokoj javnosti Europe i svijeta, pa i u važnim političkim i ekonomskim krugovima, sumnje u trajnost Sovjetske Rusije i pothranjivale očekivanje sloma boljševičke vlasti, ugrožene ne samo unutrašnjim krizama u visokoj politici već i masovnim otporom nezadovoljni-ka, osobito na selu.

Mnoge je od Sovjetske Rusije i poslova s njom odbijao i nagli rast represije izražen u nizu procesa kojima je obilovao razmatrani period kao svojevrsna najava i priprema strašnih "čistki", koje su započele 1935. i nastavile se sve do predvečerja 2. svjetskog rata. Poput velikih europskih listova i zagrebački su dnevnici 1928. obilno pisali o tzv. "šahtinskom procesu", kojem je u SSSR-u dan velik publicitet.¹⁰⁶ Članci su se prvo pojavili u vezi sa sovjetskim informacijama o istražnom postupku, zatim je pobudila velik interes objavljena optužnica i napokon sam tok procesa, koji je uz mnogobrojnu domaću i stranu publiku bio pretežno javan. Zanimanje je bilo tim veće što se među 53 optužena našlo i nekoliko njemačkih inženjera iz tvrtki koje su Sovjetskoj Rusiji prodavale rudarsku i drugu opremu za ugljenokope u Donbasu. Već u prvim člancima o aferi *Obzor* i *Jutarnji list* izvješćuju da se optuženi terete za metodičnu dugu sabotažu, financiranu iz inozemstva, uglavnom od bivših vlasnika rudnika koji su u doba revolucije pobjegli u inozemstvo. Navodni cilj optuženih štetočina bio je rastrojavanje sovjetske privrede kojim bi se omela socijalistička izgradnja i omogućila strana intervencija.¹⁰⁷ *Morgenblatt* i *Novosti* su pak istodobno, a odmah zatim i *Obzor* javili da su te optužbe koje su se odnosile i na strance izazvale veliko uzbuđenje u Njemačkoj, što je dovelo do prekida pregovora o novom sovjetsko-njemačkom trgovačkom ugovoru.¹⁰⁸ Oboje je bilo točno, ali su zagrebački dnevnici prešutjeli da je afera dobro došla protusovjetski raspoloženom dijelu njemačke publicistike. U zagrebačkim listovima moglo se, međutim, pročitati da su se u Njemačkoj pojavile tvrdnje o britanskoj ulozi u aferi, odnosno da je njezina prava podloga u rivalstvu njemačkih i engleskih tvrtki na ruskom tržištu.¹⁰⁹ No u kasnijim člancima o procesu ove se glasine ne ponavljaju.

¹⁰⁴ Masakri seljaka u Sovjetskoj Rusiji, JL 16. VII. 1932.

¹⁰⁵ Bauernaufstand in Südrussland, MO 22. VII. 1932.

¹⁰⁶ Proces je dobio naziv po rudarskom reviru Šahti u Donbasu, gdje su do zatvaranja radili optuženi specijalisti.

¹⁰⁷ Vrijenje u Sovjetskoj Rusiji, OB 12. III. 1928; Orijaška proturevolucionarna urota u Rusiji, JL 12. III. 1928.

¹⁰⁸ Moskau und Berlin, MO 20. III. 1928; Rusko-njemački spor, NO 19. III. 1928; Kakve su ruske tamnice, OB 26. III. 1928; Tobažnje sabotaže u sovjetskim rudnicima, OB 27. III. 1928.

¹⁰⁹ Protusovjetska urota, JL 14. III. 1928; Prekid njemačko-ruskih trgovačkih pregovora, OB 7. IV. 1928.

Dakako, bilo je i drugih tumačenja procesa, točnije njegove prave svrhe. *Jutarnji list* je još prvom obavijesti o aferi dodao objašnjenje, sigurno preuzeto iz stranih novina, da se zapravo radi o pokušaju sovjetske vlasti da opravda svoje ekonomske neuspjeha svaljivanjem krivice na tobožnje domaće i strane plaćene sabotere.¹¹⁰ Tvrdnja nije bila bezrazložna, iako su postojale i druge namjere visokih inspiratora procesa, kao što je zaplašivanje širokog kruga specijalista i privrednih eksperata koji su se protivili sve većem voluntarizmu u sovjetskoj ekonomskoj politici i odstupanju od nepovske prakse. Proces, koji nije posve rasvijetljen ni do danas, završio je osudom 11 optuženih na smrtnu kaznu, koja je nad petoricom i izvršena.¹¹¹

Poslije završetka procesa *Morgenblatt* je u dva priloga, teško je reći koliko originalna, izložio bilancu aferc. Podsjećajući da je imala velik inozemni odjek, napose u Njemačkoj, list ocjenjuje da su u SSSR-u pokušali optužiti ona njemačka poduzeća koja su dulje poslovala sa sovjetskim partnerima za poticanje kontrarevolucije, što je neizbježno jako uzбудilo njemačku javnost. Njezino ogorčenje još je potakla činjenica što Vajmarska Republika kao država jamči zajmove banaka na osnovi kojih njemačke tvrtke posluju sa zemljom sovjeta izvozeći onamo industrijsku robu. Njemačka reakcija, uključujući i diplomatsku, navela je sovjetsku stranu na popuštanje, pa su njemački inženjeri oslobođeni osim jednoga koji je uvjetno kažnjen s godinom dana zatvora. Proces je dokazao, smatra autor, da njemačke tvrtke – prethodno se navodila samo jedna, AEG, koja je uz koncern Siemens predvodila u visokorazvijenoj njemačkoj elektrotehničkoj industriji – nisu imale veze ni sa kakvim smišljenim sabotazama. List se nije upustio u razglabanje o tome da li je proces bilo što dokazao glede sovjetskih tvrdnji da su u aferu upleteni i neki francuski krugovi te inozemni centri, iako je i jedne i druge spomenuo. Međutim, ipak autor primjećuje da se u toku procesa, unatoč njegovim nejasnoćama i kontradikcijama, dokazalo da su novčane pošiljke iz inozemstva doista pristizale ruskim izvršiteljima sabotaža. List zaključuje da je cijela afera posvjedočila koliko je u SSSR-u širok otpor režimu, tj. unutrašnji otpor teškoj diktaturi kojoj je GPU strašno oruđe.¹¹² Sovjetska politička policija imala je doista ključnu ulogu u konstrukciji optužnice; razlozi negodovanja, otpora pa, možda, i sabotiranja ruskih stručnjaka već su ranije u ovom radu spomenuti. U vezi s time u listu nalazimo još jednu verziju objašnjenja ciljeva "šahinskog procesa": njima je trebalo demonstrirati neoborivost sovjetskog poretka koji štiti uvijek budni GPU, odnosno upozoriti na bezizglednost svake kontrarevolucionarne djelatnosti. No anonimni autor ističe i dvije pouke procesa. Prva se odnosi na europske socijaliste: ako se nađu na vlasti, ne smiju sumnjičenjima i šikaniranjima gurati inteligenciju u desni tabor, kao što se to dogodilo u Sovjetskoj Rusiji. Druga pouka pak vrijedi za inozemne poslovne partnere SSSR-a. U tekstu se ne kaže doslovno što to trebaju imati na umu, ali se moglo pretpostaviti da im autor savjetuje opreznost. Osim mogućnosti da bi mogli biti uvučeni u nove afere, u članku se nabrajaju i druge zapreke življenju razvoju ekonomskih odnosa SSSR- a s inozemstvom: opće teškoće poslovanja inozemnih tvrtki koje ondje djeluju, unutrašnje napetosti u toj zemlji i stalna ugroženost režima usprkos njegovoj moći. List napominje da je "šahinski

¹¹⁰ Orijaška proturevolucionarna urota, isto.

¹¹¹ Kuromiya, isto, 16; Carr – Davies, isto 621 – 622.

¹¹² Das Urteil im Schachty-Prozess, MO 7. VII. 1928.

proces", iako strani stručnjaci nisu onako loše prošli kao što se ranije pretpostavljalo, ostavio negativan dojam u njemačkim privrednim krugovima pa će stoga razviti poslove sa Sovjetskom Rusijom tek kad im ona pruži nužna jamstva za njihovo neometano obavljanje.¹¹³

Mada je taj proces poslužio širom SSSR-a kao javni potporanj za hajku protiv stručnjaka naslijeđenih iz carskih vremena,¹¹⁴ nekih novih sudskih spektakla nije bilo sve do potkraj ljeta 1929. god., možda baš zbog teških dojmova koje je "šahtinska afera" uzrokovala u inozemstvu. U novom procesu sudilo se grupi sovjetskih funkcionara a i radnika optuženih za sabotazu u lenjingradskim brodogradilištima. Njihovom krivnjom, tvrdilo se u optužnici, sovjetska država oštećena je za zamašnu svotu od 18 milijuna rubalja (otprilike 9 mil. dolara, op. R. L.). Prema *Jutarnjem listu*, optuženici su terećeni da su sve narudžbe za nove brodove prebacivali na inozemne tvrtke.¹¹⁵ Iz teksta se nije moglo vidjeti da li su istražni organi baš u tome vidjeli glavno opravdanje za optužbu o sabotazi ili su to postupanje smatrali dodatnom krivnjom. Svega nekoliko dana nakon te vijesti *Novosti* su javile da je u Moskvi počeo veliki proces protiv 26 osoba, povezanih s letonskim poslanstvom, a optuženih za zamašne malverzacije stranim valutama. Dnevnik primjećuje da je afera izazvala veliku pažnju u SSSR-u te da je popraćena protuletonskom kampanjom.¹¹⁶ Ujesen 1929. god. *Morgenblatt* piše o nekoliko novih procesa: protiv petorice bivših generala carske vojske, optuženih za protudržavnu djelatnost u sovjetskoj vojnoj industriji i osuđenih na smrtnu kaznu,¹¹⁷ protiv skupine članova pravoslavne općine u Vjatkji na čelu s mjesnim episkopom, koje je optužnica kvalificirala kao pripadnike protusovjetske urotničke organizacije,¹¹⁸ protiv nekoliko funkcionara u Donjeckom institutu za ugljen, optuženih za sabotazu, od kojih su dvojica osuđena na smrt,¹¹⁹ i, konačno, protiv grupe od dvadeset željezničara, koje je sud u Zaporozju zbog počinjenih velikih krađa također oštro kaznio: dvojici je izrečena smrtna kazna, a ostalima višegodišnje kazne zatvora.¹²⁰

Vijesti o procesima nastavile su se i u 1930. god., bilo samo s političkim ili pomiješanim ekonomsko-političkim optužbama, koji nas više zanimaju. Već na početku godine *Morgenblatt* informira o velikom procesu skupini monarhista pred sudom u Lenjingradu. Njima se sudilo zbog plasiranja u SSSR-u lažnih červonaca, krivotvorenih u inozemstvu.¹²¹ Prema istom listu, proces je završio s četiri smrtne osude, ali se ovoga puta kao krivica ne spominje samo raspačavanje falsificiranog novca nego i špijunaža.¹²² U jednom drugom prilogu *Morgenblatta* navodi se da su u SSSR-u zaredali politički

¹¹³ Der Schachty-Prozess, MO 10. VII. 1928.

¹¹⁴ Kuromiya, isto, 16, 31.

¹¹⁵ U Petrogradu otkrivena velika zavjera protiv Sovjeta, JL 13. IX. 1929.

¹¹⁶ Proces protiv špekulanata valutama u Moskvi, NO 17. IX. 1929.

¹¹⁷ Aus aller Welt, MO 23. X. 1929.

¹¹⁸ Aus aller Welt, MO 25. X. 1929.

¹¹⁹ Neue Todesurteile, MO 27. XI. 1929.

¹²⁰ Neue Todesurteile in Sowjetrußland, MO 30. XI. 1929.

¹²¹ Grosser Zaristen-prozess in Leningrad, MO 5. I. 1930.

¹²² Eine neue "Geldfälscher"-Verschwörung, MO 17. I. 1930; Zahlreiche Hinrichtungen in Russland, MO 25. I. 1930.

procesu. U Minsku je pred sud izvedena skupina od 44 bjeloruska nacionalista, za buntovničku djelatnost optužena je grupa pripadnika ilegalne tatarske organizacije, u Ukrajini je započela sudska rasprava protiv skupine intelektualaca zbog njihovog separatističkog djelovanja;¹²³ među njima bili su i neki visoki privredni funkcionari. U vezi s time, izjavio je Rikov, koji je još uvijek bio predsjednik sovjetske savezne vlade, da su optuženi pripremali odvajanje Ukrajine od SSSR-a s time da bi zaštitnik njezine nezavisnosti postala jedna susjedna država.¹²⁴ Bilo je lako pogoditi da se radilo o Poljskoj čije je zagovaranje i podupiranje ukrajinskog separatizma već godinama bilo poznato. No unatoč težini optužbe proces je završio razmjerno blagim kaznama. Javivši o tome, list ipak nije ni nabacio sumnju o montaži procesa.¹²⁵

Još dok je taj proces trajao, *Jutarnji list* je izvijestio o hapšenju više funkcionara u Gosbanku (kratica za Gosudarstvennyj bank), centralnoj sovjetskoj financijskoj ustanovi, kao i u Centrosojuzu, središnjici sovjetske mreže kooperativa. Obje visoke privredne ustanove imale su važnu ulogu u sovjetskoj vanjskoj trgovini. U listu se, međutim, samo navodi da su uhićenici optuženi zbog ekonomske kontrarevolucije,¹²⁶ što se moglo, ali nije moralo odnositi i na vanjskotrgovačku sferu. Uostalom, u to doba se u SSSR-u uobičajilo da se razni delikti, pa i obični privredni kriminalni postupci ili pak promašaji i pogreške u ekonomskoj operativi obilježavaju kao ispoljavanje ekonomske kontrarevolucije, što je uz propagandne svrhe služilo i opravdanju teških, zastrašujućih kazni. Sredinom 1930. god. *Morgenblatt* je javio o procesu u Uzbekistanu protiv jedne korupcionaške grupe u kojoj su se nalazili i visoki funkcionari te sovjetske republike; proces je dovršen izricanjem nekoliko smrtnih presuda.¹²⁷

Na pragu jeseni 1930. god. *Jutarnji list* i *Novosti* prenijeli su u skraćenoj verziji članak "Timesa" u kojem se, bez pretjerivanja, tvrdilo da u SSSR-u bjesni teror koji svom žestinom pogađa mnoge, od švercera srebrom do raznih specijalista pa i učenjaka optuženih za protusovjetsku djelatnost. U članku se već spominje nova velika afera, istraga protiv prof. L. Ramzina i drugih visokih stručnjaka i funkcionara u vrhovnim ekonomskim tijelima.¹²⁸ Uskoro zatim *Obzor* piše o progonima specijalista građanskog porijekla te ističe da GPU stalno "otkriva" štetočinske grupe u gotovo svim privrednim granama.¹²⁹ Taj pomni lov je doista tekao, uz zdušno poticanje najviših političkih tijela.¹³⁰ Potkraj 1930. god. započeo je proces spomenutoj skupini visokih funkcionara i eksperata. Vijesti o tome procesu, koji je dobio izvanredan, još neviđeni publicitet, kako u SSSR-u tako i u inozemstvu, mogle su se naći u svim zagrebačkim dnevnicima. Radilo se o grupi od pedesetak osoba koje je optužnica teretila kao jezgru tobožnje "Industrij-

¹²³ Die Esten verlassen Sowjetrußland, MO 2. II. 1930. Informaciji o spomenutim procesima prethodi da mnogi Estonci koji žive na sovjetskom teritoriju bježe u matičnu zemlju jer se u SSSR-u s njima postupa kao s progonjenim kulacima.

¹²⁴ Verschwörungswelle in der Sowjetunion, MO 1. III. 1930.

¹²⁵ Milde politische Strafen in der Sowjetukraine, MO 23. IV. 1930.

¹²⁶ Brojna hapšenja visokih funkcionara u Moskvi, JL 17. IV. 1930.

¹²⁷ Gerichtspräsident und Staatsanwalt zum Tode verurteilt, MO 24. VI. 1930.

¹²⁸ Bjesnilo crvenog terora, JL 14. IX. 1930; Crveni teror na selu i u gradu, NO 14. IX. 1930.

¹²⁹ Novi procesi u SSSR, OB 29. IX. 1930.

¹³⁰ Davies, *The Soviet Economy*, isto, 91, 116.

ske partije", proturevolucionarne organizacije velikih razmjera. Okrivljenici su prije uhićenja obavljali važne funkcije u raznim ustanovama s velikim mogućnostima utjecaja na opće privredno planiranje i njegovu realizaciju. Sovjetska prokuratura, služeći se poludokazima i raznim izmišljotinama, optužila ih je da su namjerno potkopavali provedbu "petoljetke", poticali i širili rastrojstvo u važnim privrednim granama, a sve po volji inozemnih faktora kojima je bio cilj da stvore podlogu za veliku oružanu intervenciju protiv SSSR-a. Ovom prilikom oštrice u pogledu inozemstva nisu bile uperene toliko protiv emigrantskih krugova, napose bivših vlasnika ruskih poduzeća, i nekih stvarnih špijunskih punktova, već su uglavnom bile usmjerene mnogo više – protiv nekoliko stranih država i njihovih važnih organa, posebice se isticao francuski generalštab i britanski admiralitet.¹³¹ No u procesu, koji je u inozemstvu rijetko tko smatrao vjerodostojnim, bili su optuženi i neki eminentni političari Zapada: R. Poincaré, A. Briand i W. Churchill. Oni su bili doista, i tada i ranije, orijentirani protukomunistički i protusovjetski, Briand nešto manje od druge dvojice, koji to nisu nikada ni skrivali, ali neki čvrsti dokazi o njihovom velikom komplotu protiv SSSR-a nisu se na procesu pojavili. Zagrebački listovi su s time u vezi obavijestili o kategoričkom demantiju Poincaréa, koji je izjave nekih optuženika, napose prof. Ramzina, odbacio kao potpune izmišljotine.¹³² Churchill je pak, kako su javili *Obzor* i *Jutarnji list*, napao proces kao odvratnu komediju "boljševičke nemani". On nije opovrgao svoje dugotrajno protusovjetsko stajalište, čak je istaknuo da je visoke britanske političare odgovarao od uspostave diplomatskih odnosa sa SSSR-om, ali je i naglasio da se kao lojalni građanin suzdržao od bilo kakve akcije koja bi ih ugrozila nakon što se engleska vlada za njih odlučila.¹³³ Njegova tvrdnja, valjda iskrena, mogla je vrijediti u pogledu uspostave britansko-sovjetskih odnosa još 1924. god., ali se mogla i ticati njihove obnove koju je poslije oštih političkih sukoba između dviju zemalja u 1927. ostvarila nova laburistička vlada 1929. god.¹³⁴ Dakako, proces je već zbog toga što su njegovi kreatori, nesumnjivo po volji najviših političkih tijela ili uz njihovu suglasnost, upleli u nj važne inozemne faktore, izazvao veliko zanimanje europske i svjetske javnosti, što se neizbježno odrazilo u zagrebačkom novinstvu. Očito, tmasti oblaci približavali su se aferi diplomatskih a i ekonomskih odnosa dviju vodećih velesila sa SSSR-om, odnosa koji su se i dotada teško održavali i bili stalno izvrgnuti atakama raznih protusovjetskih krugova u oba svjetska imperija. Iako do prekida tih odnosa ipak nije došlo, kao ni do razlaza Njemačke i SSSR-a u doba "šahtinskog procesa", ova je velika afera u nekoj mjeri, koju je još teško odrediti, djelovala na inozemne veze zemlje sovjeta, posebice na one sa "zapad-

¹³¹ Eine sensationelle Anklage, MO 13. XI. 1930; Französischer Protest in Moskau, MO 16. XI. 1930; Frankreich und der Moskauer Monsterprozess, MO 27. XI. 1930; Sovjetski prikaz moskovskog procesa, Tobažnji plan za ratni pohod na Rusiju, OB 29. XI. 1930; Iza kulisa moskovskog procesa, JL 28. XI. 1930; Proces protiv "industrijske zavjere", NO 29. XI. 1930. i dr.

¹³² Frankreich und der Moskauer Monsterprozess, MO 27. XI. 1930.

¹³³ Moskovski proces – mračna komedija, JL 5. XII. 1930; Sovjetska opasnost od boljševizma, OB 9. XII. 1930.

¹³⁴ Zagrebački dnevnik mnogo su pisali o obnovi tih odnosa i dugotrajnim britansko-sovjetskim sporovima (Moskva i London bit će prisiljeni na sporazum, JL 26. VII. 1929; Rusko-engleski pregovori, NO 30. VII. 1929; Dovgalevski bei Henderson, MO 30. VII. 1929; Britansko-sovjetski pregovori, OB 28. IX. 1929. i dr.

nim demokracijama". Pri kraju procesa *Morgenblatt* je, uglavnom s pravom, preuzeo inozemni sud da se radi o posebnoj vrsti kazališne predstave u kojoj svi optuženi priznaju grijehe i gorko se kaju,¹³⁵ ali nije napomenuo, kao ni drugi zagrebački listovi, da tako baš nije tekao poznati "šahinski proces", u kojem je bilo i opovrgavanja optužbi. Nije bila spomenuta ni još jedna razlika. Naime, ovog puta oni optuženici koji su bili osuđeni na smrtnu kaznu ubrzo su pomilovani – ona im je zamijenjena s 10 godina robije,¹³⁶ dok su neke žrtve "šahinskog procesa", kao što je ranije navedeno, doista pogubljene. Pravi razlozi toga sovjetskog blažeg postupka nisu poznati; svakako, konačni ishod procesa nije se podudarao s krvoločno dirigiranom javnom kampanjom u kojoj se zahtijevala smrtna kazna.¹³⁷ Možda je pritom djelovao protest njemačkih intelektualaca protiv vjerojatnog pogubljenja uglednih ruskih eksperata, koji su, po vijesti u *Morgenblattu* supotpisali Th. Mann, A. Einstein i Wasermann,¹³⁸ odnosno odgovarajući prosvjedi grupe francuskih intelektualaca.¹³⁹ Možda se pak htjela pokazati inozemstvu navodna umjerenost sovjetskog pravosuđa ili pak nagraditi optuženc za gorljiva priznanja i samooptuživanja, što je moglo poslužiti kao mamac za žrtve budućih procesa, kako to misli A. Solženjicin.¹⁴⁰ U svakom slučaju, proces je stimulirao daljnje progone tzv. štetočina, pretežno privrednih stručnjaka, koje su pronalazili gotovo u svim granama ekonomskog života.¹⁴¹ Kakve god je svrhe imala ta represivna praksa, ona je svakako još pogoršavala inozemnu sliku o Sovjetskoj Rusiji, što je odgovaralo njezinim brojnim protivnicima izvan sovjetskih granica.

Tome je pridonio i novi proces koji je bio najavljen potkraj 1930. god. a održan je i zaključen nekoliko mjeseci kasnije. *Obzor* je prvi izvijestio da je optužena grupa bivših menjševika, pretežno visokih stručnjaka iz nekoliko centralnih ekonomskih tijela, također zbog sabotaže i pripremanja strane intervencije. Ponovila se već uobičajena tvrdnja da su djelovali u dogovoru s inozemnim krugovima, ali ovoga puta su kao financijeri uz ruske emigrante u Francuskoj navedeni R. Hilferding, poznati socijalistički teoretičar, bivši ministar financija Vajmarske Republike, njemačka Socijal-demokratska stranka i Socijalistička internacionala. Dakako, takve optužbe morale su imati odjeka u inozemstvu. Ni ovog puta optuženi nisu osuđeni na smrtne kazne, već na pet do deset godina zatvora.¹⁴² Tek što je taj proces završio, *Novosti* su najavile dva nova: vođama tzv. "Seljačke partije" i opozicijskoj grupi Rikova, donedavnog predsjednika Sovjeta narod-

¹³⁵ Welt-Nicolo, MO 7. XII. 1930.

¹³⁶ Moskovski proces je zaista bio komedija, JL 10. XII. 1930; Vješala pred zimskim dvorcem, NO 10. XII. 1930. Neozbiljni suradnik lista napisao je da su pred tom poznatom građevinom prvo podignuta a zatim uklonjena vješala. Pri izmišljanju informacije bilo mu je svejedno što se Zimski dvorac nalazio u Lenjingradu a proces održavao u Moskvi.

¹³⁷ Sowjetjustiz: Tod den Klassenfeinde, MO 6. XII. 1930; Atmosfera krvi u Moskvi, NO 8. XII. 1930.

¹³⁸ Weltprotest gegen dei russischen Hinrichtungen, MO 25. X. 1930.

¹³⁹ Iz informacije *Morgenblatta* od 20. I. 1931. god. nije se moglo razabrati da li se protest francuskih intelektualaca odnosio na proces pripadnicima navodne "Industrijske partije" ili pak na najavljeni proces skupini bivših menjševika, među kojima je bilo i svjetski poznatih učenjaka.

¹⁴⁰ A. Solženjicin, Arhipelag GULAG, sv. I, Beograd 1988, 296-297.

¹⁴¹ Politički progono u Sovjetskoj Rusiji, OB 28. II. 1931; Boljševičko "pravosuđe", OB 7. III. 1931.

¹⁴² Osuda menjševika, OB 10. III. 1931. O procesu su pisali i drugi zagrebački listovi (Proces protiv "kontrarevolucionara" u Moskvi, NO 2. III. 1931; Urteil in Menschewickenprozess, MO 10. III. 1931).

nih komesara SSSR-a.¹⁴³ Međutim, ti procesi nisu uslijedili. Sovjetske tvrdnje o postojanju "Seljačke partije" kao kontrarevolucionarne podzemne organizacije ubrzo su prestale, a bivši predsjednik sovjetske vlade bit će izveden pred sud tek pet godina kasnije. Za neko vrijeme sovjetska vlast se sustegla od velikih javnih procesa. Vijesti o tajnim procesima a i egzekucijama bez suda susreću se u zagrebačkim listovima i u tom zatišju. Novi sudski spektakl s odjecima u inozemstvu i reperkusijama za odnose SSSR-a s inozemstvom odigrao se tek u proljeće 1933. god. U velikoj grupi optuženih za dugogodišnju sabotažu, posebno u energetici, nalazilo se i šest britanskih inženjera. Optužnica je zahvatila i veliku britansku tvrtku Vickers Metropolitan, koja je godinama obavljala je Sovjetskoj Rusiji zamašne poslove, sudjelujući u provedbi planova elektrifikacije. Izazvavši veliko negodovanje u Velikoj Britaniji, proces je doveo do prekida sovjetsko-engljskih trgovačkih pregovora.¹⁴⁴ Međutim, ova nas afera manje zanima, jer pripada već dobu druge "petoljetke".

Glasovi o procesima u SSSR-u, koji su se širili svijetom potkraj 20-ih i početkom 30-ih godina, pothranjivali su inozemne dojmove da je u toj zemlji nastupilo novo doba terora nakon relativno snošljivih prilika poslije završetka građanskog rata. Širenje terora povezivalo se s rastom moći GPU-a, nasljednika ČEKE; često se upotrebljavao taj stariji naziv za sovjetsku političku policiju,^{144a} čiji se djelokrug proširio na sve važnije vrste stvarnih ili izmišljenih delikata. No u europsku i svjetsku javnost probili su se i glasovi o širenju mreže GPU-a izvan sovjetskih granica, tj. o radu njegova inozemnog odjela kao centra glavnog ogranka sovjetske špijunaže.

U svom uskrsnom broju *Novosti* se 1928. god. osvrću na gledalište prisutno u raznim stranim publikacijama da je boljševički režim postao blaži i humaniji, Suradnik dnevnika se slaže s time da je prestalo revolucionarno nasilje, misleći vjerojatno na spontani teror "odozdo", ali tvrdi da se ništa nije promijenilo nabolje u pogledu državne organizacije represije. Kako bi to dokazao, on prenosi sažetak svjedočanstava nekog bivšeg belgijskog diplomata, koji je 1925/1926. god. proveo osam mjeseci u jednom velikom sovjetskom zatvoru. Po njegovoj izjavi, ondje su vladali očajni uvjeti, a u podrumima su pripadnici GPU-a stalno strijeljali gole zatvorenike. Nekadašnji belgijski diplomat – iz teksta se ne razabire ni zašto je bio zatvoren ni kako je stigao na slobodu – pobijao je naivne predodžbe na Zapadu o jenjavanju terora u SSSR-u, tvrdeći da su ondje zatvori kratki, pogubljenja svakodnevna a koncentracioni logori sve brojniji. Na kraju je Belgijanac izrazio zgražanje što slijepa Europa o svemu tome šuti, dopušta svojim socijalistima kampanju za Sacca i Vanzettia, dok "njihova socijalistička vlada" u Rusiji ubija koga hoće.¹⁴⁵ Po svoj prilici je svjedok, ako je to doista bio, pretjerao tvrdnjama o opsegu

¹⁴³ Proces protiv menjševika, NO 8. III. 1931.

¹⁴⁴ Što su skrivili Vickersovi inženjeri u Rusiji, JL 6. IV. 1933; Započela glavna rasprava protiv britanskih inženjera, JL 13. IV. 1933; Osuda u moskovskom procesu, MO 20. IV. 1933. i dr.)

^{144a} ČEKA (kratica za Čezvyčajnaja komissija po bor'be s kontrarevolucijej i sabotažem), sovjetska politička policija, osnovana je 1917. god., ubrzo nakon oktobarskog oružanog ustanka. Na početku 1922. god. ona je reorganizirana i prekrštena u GPU (krat. za Gosudarstvennoe političeskoe upravlenie), a sljedeće godine u OGPU (Obedinnnoe gosudarstvennoe političeskoe upravlenie), koji je 1934. god. postao sastavni dio ponovno osnovanog NKVD-a (krat. za Narodnyj komissariat vnutrennyh del). O tome v. Istoričeskaja enciklopedija, sv. 10, Moskva 1967, 455. i Boljšaja sovjetskaja enciklopedija, Moskva 1971, 3. izd., sv. 5, 456 i sv. 7, 152).

¹⁴⁵ Podrum smrti GPU, No uskrсни broj 1928.

terora u SSSR-u – njegov nagli rast započeo je tek od proljeća 1929. god.,¹⁴⁶ dok je europske socijaliste napao bezrazložno. Oni su osuđivali teror u Sovjetskoj Rusiji i tamošnju diktaturu nisu smatrali nikakvom "svojom" vlašću, a osuda na smrt spomenutih američkih anarhista bila je sudski zločin, koji je izazvao opravdano negodovanje ne samo svjetskoga radničkog pokreta već i liberalnih i demokratskih krugova u raznim zemljama. U proljeće 1929. god. *Jutarnji list* piše o strašnoj ČEKI i njezinoj inkviziciji po zatvorima i konclogorima.¹⁴⁷ Potkraj godine *Novosti* pak tvrde da predstoji pojačani teror GPU-a jer su odlukom sovjetskih vrhovnih vlasti i njegovi provincijski organi dobili pravo vršenja egzekucija.¹⁴⁸ Otrprike u isto vrijeme *Morgenblatt* je preuzeo inozemne vijesti o strahotama u logorima na dalekom sjeveru SSSR-a. O njima su izvijestili oni rijetki politički kažnjenici koji su, uz velike opasnosti, uspjeli pobjeći u Finsku.¹⁴⁹ Na početku 1930. god. i *Obzor* je pisao o grozotama GPU-a,¹⁵⁰ a nešto kasnije o njegovim velikim specijalnim jedinicama, svojevrsnoj vojsci za unutrašnju upotrebu, pouzdanijoj pri gušenju nemira i pobuna od regularnih snaga Crvene armije.¹⁵¹ Po *Novostima*, ovaj organ državne vlasti u SSSR-u postao je najmoćniji.¹⁵²

Zagrebački dnevnik, uglavnom s pravom, nisu ni sljedećih godina promijenili gledišta o GPU-u, njegovoj velikoj ulozi i širokim razmjerima državnog terora u Sovjetskoj Rusiji. *Morgenblatt* je na početku 1931. god. prenio iz varšavskih novina izjavu nekog visokog sovjetskog funkcionara koji je pobjegao u Finsku. On je tvrdio da se na otocima u polarnoj zoni i drugdje u sjevernom Sibiru nalazi u konclogorima oko 650 000 kažnjenika, od kojih su 74 000 žene. Logoraši na osnovi ugovora s jednim sovjetskim izvoznim trustom sijeku drvo koje se zatim prodaje u inozemstvu. Pitanje sovjetskog izvoza, odnosno onog njegovog dijela za koji se smatralo da se temelji na prisilnom radu uzrujavalo je tada razne političke i ekonomske krugove izvan sovjetskih granica,¹⁵³ doduše, više zbog njihovih konkretnih interesa nego iz humanosti. Sovjetski pobjeg je, usto, izjavio da je zbog krajnje teških uvjeta u sibirskim logorima u posljednje vrijeme pomrlo oko 70 000 zatvorenika.¹⁵⁴ Navedeni podaci, vjerojatno, nisu bili egzaktni, ali ni jako preuveličani. Ubrzo poslije ove vijesti pojavila se u tom zagrebačkom dnevniku još gora. Naime, list je preuzeo informaciju iz "New York Timesa" o golemom broju prognanika i kažnjenika u SSSR-u. Većina njih, oko 2 milijuna ljudi, otpremljena je u radne logore gdje kao naknadu za prisilni rad primaju trećinu uobičajene plaće. Među njima pretežu ekspropriirani imućni seljaci.¹⁵⁵ Nije spomenuta kategorija kažnjenika koja nije dobivala nikakvu naknadu za obavljeni rad.

¹⁴⁶ V. M. Heller – A. Nekrich, L'utopie au pouvoir, Histoire de l'U.R.S.S. de 1917 à nos jours, Calmann-Lévy 1982, 188.

¹⁴⁷ Strahote Solovječkih otoka, JL 25. V. 1929.

¹⁴⁸ Pred novim terorom GPU, NO 26. XI. 1929.

¹⁴⁹ Todesmarsch durch die russischen Wälder, MO 6. XI. 1929.

¹⁵⁰ Krvava djelatnost Čeke, OB 5. II. 1930.

¹⁵¹ Posebni odredi u boljševičkoj Rusiji, OB 5. V. 1930.

¹⁵² Misterij palače GPU, NO 20. IX. 1930.

¹⁵³ Prisilni rad u Rusiji zaista postoji, OB 9. IV. 1931; Englisch-russische Handelsbeziehungen, MO 22. IV. 1931.

¹⁵⁴ 650 000 Menschen in Gefangenlagern, MO 7. II. 1931.

¹⁵⁵ 2 Millionen Zwangsdeportierte in Russland, MO 24. II. 1931.

Brojka od 2 milijuna deportiranih u radne logore bila je, izgleda, vrlo bliska stvarnom stanju.¹⁵⁶ U vezi sa samovoljnim ponašanjem sovjetske političke policije prema jednom visokom stručnjaku *Novosti* u jesen 1931. god. pišu o njoj: "Užas, koji ispunjava ljude kad samo čuju za GPU baziran je na tajni, kojom je ona okružena i na njenoj besprimjernoj moći, kao vlasti policijske, sudske i izvršne. GPU promatra, hapsi, preslušava, izriče osude i izvršava ih."¹⁵⁷ Jedva da se tom sudu može što prigovoriti; u jeku prve "petoljetke", nakon Staljinove pobjede nad glavnim opozicijskim strujama, ta je ustanova doista postala univerzalna i zastrašujuća poluga sve veće državne represije.¹⁵⁸

Znatan dio sovjetskog inozemstva kao i kapitalističkih krugova koji su imali interesa za poslove sa SSSR-om, vjerojatno su više uznemiravali glasovi o djelovanju GPU-a izvan ruskih granica. Potkraj 1929. i u 1930. god. ti su se glasovi naglo pojačali i proširili zahvaljujući nekim uzbudljivim aferama. Prvo je iz sovjetske ambasade u Parizu pobjegao G. Besjedovski, njezin otpravnik poslova, i stavio se pod zaštitu francuske policije, tvrdeći da mu GP-U radi o glavi zbog njegovih kritičkih pogleda o politici SSSR-a.¹⁵⁹ Sovjetska je strana reagirala optužbom da je pobjegao zbog velikih pronevjera.¹⁶⁰ Afera je dobila velik publicitet zahvaljujući francuskom desničarskom novinstvu. Odmah poslije bijega iz sovjetske ambasade Besjedovski je počeo davati opsežne izjave pariškim listovima a i predstavnicima mnogobrojne ruske emigracije u Francuskoj. Njegove senzacionalističke tvrdnje objeručke su dočekali i jedni i drugi. Desničarska publicistika francuske metropole odavno se u europskoj javnosti isticala žestokim antisovjetizmom i napadima na svjetski komunistički pokret koji je prikazivala kao puku agenturu Moskve. Kasnije su u velikim pariškim dnevnicima "Le Matinu" i "Journalu" objavljene serije članaka bivšeg ruskog diplomata.¹⁶¹ *Novosti* svega nekoliko dana nakon prvih informacija o aferi pišu da se Besjedovskog dokopala ne samo ruska emigracija već i pariški bulevarski listovi koji sada naveliko osuđuju djelovanje GPU-a usred francuskoga glavnog grada. Tako "Liberté", po zagrebačkom dnevniku, donosi "autentična otkrića" donedavnog sovjetskog diplomata o aktivnostima operativnog i vanjskopolitičkog punkta sovjetske tajne policije u Parizu, povezanog s berlinskim centrom sovjetske špijunaže; njezini pariški agenti budno prate rad ruske emigracije u Francuskoj služeći se velikim brojem doušnika i provokatora, a personalu pariškog punkta pripadaju i specijalisti za vojnu i industrijsku špijunažu.¹⁶² Nema sumnje da je u Francuskoj djelovala sovjetska špijunaža, sredinom 20-ih godina mreža Cremeta, tada druge ličnosti francuske Komunističke partije, a nakon njezina uništenja mreža Muraillea, razbijena 1931. god.¹⁶³ Prilično je vjerojatno da je pariški punkt GPU-a sjedinjavao

¹⁵⁶ Po jednoj prilično uvjerljivoj procjeni u sovjetskim radnim logorima bilo je 1930. god. 1 500 000 osoba, a dvije godine kasnije 2 500 000, v. S. Rosefielde, *An Assessment of the sources and uses of Gulag forced labour 1929 – 1956*, Soviet studies, Glasgow 1981, br. 1, 58.

¹⁵⁷ Metode G. P. U. NO 3. XI. 1931.

¹⁵⁸ Kuromiya, 47 – 48, 168.

¹⁵⁹ ČEKA u pariškom poslanstvu Sovjetske Rusije, JL 4. X. 1929.

¹⁶⁰ Besjedovski je pronevjeritelj, JL 6. X. 1929.

¹⁶¹ Otkriće Besjedovskog, NO 23. X. i 6. XII. 1929.

¹⁶² Djelovanje ČEKE u Parizu, NO 13. X. 1929.

¹⁶³ V. intervju s S. Courtoisom, Jean Moulin et les communistes, L'Histoire, Paris 1993, br. 166, 8.

sve ogranke sovjetske špijunaže na francuskom tlu, iako je 4. uređ generalštaba Crvene armije imao vlastitu obavještajnu mrežu koja je djelovala u mnogim zemljama.¹⁶⁴

Dok je Besjedovski svojim izjavama još uzbuđivao široke krugove francuske i europske javnosti, buknuła je u Parizu nova afera. U središtu grada, usred dana, netragom je nestao general Kutjepov, vođa vojnih udruženja ruske emigracije. Neki od bulevarskih listova francuske metropole odmah su ustvrdili da je on žrtva ČEKE, odnosno GPU-a. To su pruzeli zagrebački dnevnik bez ikakve ograde.¹⁶⁵ Oni su zatim tjednima prenosili članke o aferi Kutjepov, kojima su vrtili francuski desničarski listovi. Ovi su pak digli veliku uzbunu, tražeći od vlade da hitno onemogući mračnu djelatnost GPU-a u Francuskoj, a nisu bili rijetki ni zahtjevi da se to postigne prekidom diplomatskih odnosa sa SSSR-om.¹⁶⁶ Pisanje francuskih novina izazvalo je oštru reakciju ne samo sovjetske štampe već i diplomacije sovjetske države, koja je preko svoje pariške ambasade zatražila od francuske vlade da suzbije protusovjetsku harangu.¹⁶⁷ Uskoro nakon vijesti o tome *Morgenblatt* javlja da je francuska vlada morala u više navrata demantirati razne lažne tvrdnje koje su lansirali pariški listovi nastojeći izazvati razvrgnuće diplomatskih odnosa 3. republike sa Sovjetskom Rusijom.¹⁶⁸ List je također javio da je direktor dnevnika "Liberté" u otvorenom pismu francuskom ministru pravosuđa nazvao sovjetskog ambasadora predstavnikom ubojica.¹⁶⁹ Redakcija toga dnevnika bila je organizator mitinga u velikoj pariškoj Salle Wagram, sazvanog s ciljem da se osude i francuski komunisti i djelatnost GPU-a u Francuskoj.¹⁷⁰ No do raskida diplomatskih odnosa Francuske sa SSSR-om, što bi svakako pogodilo i njihove ekonomske veze, ipak nije došlo, ni zbog afere Kutjepov ni zbog drugih argumenata koje je francuska desnica isticala tome u prilog. Afera je pomalo odlazila u zaborav, jer dugotrajna i široka istraga francuske policije nije urodila nikakvim jasnim rezultatom. Tek poslije nekoliko desetljeća pojavilo se sovjetsko priznanje o upletenosti GPU-a u aferu koja je nekada uzvitlala veliku prašinu.¹⁷¹

Prije nego što je ishlapio interes za sudbinu Kutjepova, *Obzor* se u proljeće 1930. god. osvrnuo na prilog Besjedovskog u "Le Matin" u kojem je on žigosao izvozno poduzeće "Société française du commerce extérieur" kao sekciju pariškog punkta GPU-a. Prema bivšem sovjetskom diplomatu, šef te pariške tvrtke uspostavio je brojne veze u francuskim trgovačkim krugovima, a i u redovima ruske emigracije. Tim tvrdnjama Besjedovski je još dodao da sovjetski agenti vješto pribavljaju službene tajne u Italiji i

¹⁶⁴ Isto. U intervjuu dobro obaviješteni Courtois, direktor Centra za proučavanje povijesti i sociologije komunizma pri pariškom CNRS, ističe uske veze vrhova NKVD-a, 4. uređa Crvene armije, partijskog i državnog vodstva te egzekutive Kominterne. Po svojoj prilici, ta se osmoza ostvarivala i u obavještajnom radu sovjetskih službi u inozemstvu.

¹⁶⁵ General Kutjepov – ein Opfer Čeka, MO 30. I. 1930.

¹⁶⁶ Francuska nacionalistička štampa traži prekid odnosa sa Rusijom, JL 27. III. 1930; Francuska i Sovjeti, NO 10. IV. 1930.

¹⁶⁷ Scharfe Sowjetdemarche in Paris, MO 4. II. 1930.

¹⁶⁸ Frankreichs Rechtspresse gegen die Sowjets, MO 14. II. 1930.

¹⁶⁹ Affäre Kutjepov und die Pariser Geschworenen, MO 28. III. 1930.

¹⁷⁰ Kurze Meldungen, MO 2. IV. 1930.

¹⁷¹ V. Ph. Gillette-ova recenzija knjige J. Haslam, Soviet Foreign Policy, The Impact of the Depression, u Soviet studies, Glasgow 1984, br. 4, 608.

Velikoj Britaniji.¹⁷² Nekoliko mjeseci kasnije, nakon prvog spektakularnog izbornog uspjeha njemačkih nacista, u zagrebačkim novinama pojavila se informacija o tvrdnjama Besjedovskog da je GPU uspostavio veze s Hitlerom, sklopio s njime politički aranžman i pružio mu uoči izbora znatnu materijalnu pomoć. Vijest je bila preuzeta iz inozemnih novina bez ikakve primjedbe.¹⁷³ S priličnim zakašnjenjem, barem tako slijedi po datumu jednog članka *Morgenblatta*, tek u proljeće 1931. god. reagiralo je na te tvrdnje, najvjerojatnije izmišljene, glavno nacističko glasilo "Völkischer Beobachter" u svom već poznatom stilu, nazvavši Besjedovskog besramnom svinjom, nitkovom koji širi čiste laži. Bivši sovjetski diplomat je najavio da će zbog uvrede časti to glasilo tužiti sudu,¹⁷⁴ valjda njemačkom, ali se o tome više ništa nije čulo. Ova neobična epizoda nije navela zagrebačke novine da izraze sumnju u ozbiljnost njegovih otkrića.

Još je jedna afera u 1930. god. skrenula pažnju europske javnosti na inozemno djelovanje GPU-a. U ljeto te godine *Jutarnji list* i *Morgenblatt* prenijeli su inozemnu vijest da je dotadašnji visoki funkcionar sovjetske političke policije G. Agabekov prebjegao u Francusku.¹⁷⁵ Poput Besjedovskog on je odmah započeo sa senzacionalističkim otkrićima, što su gorljivo popularizirale francuske desničarske novine. Po njegovoj izjavi, piše *Jutarnji list*, on je dulje upravljao istočnim odjelom GPU-a, vjerojatno sekcijom za Istok međunarodnog odjela te sovjetske službe. Predstavljajući se, dakle, kao vrlo upućena osoba, okrivio je GPU za strahote koje su zadesile istočne narode – iz teksta se ne razabire o kojim se to strahotama i narodima radi – ali se u nastavku izjave našla tvrdnja da je prvo kao tajni agent djelovao na Bliskom istoku i Balkanu, a zatim inspirirao ustanke u Afganistanu i Indiji.¹⁷⁶ Tvrdnja se posve uklapala u dokazivanje razorne djelatnosti SSSR-a i Kominterne u Aziji a i Africi, tada rašireno u francuskoj i britanskoj desničarskoj publicistici, ali iz članka nije bilo jasno o kakvim je ustancima riječ, posebice u Afganistanu. Naime, ondje je na početku 1929. god. unutrašnjim pobunama srušen režim kralja Aman Ullaha. No oboreni afganistanski vladar bio je prije u prijateljskim odnosima sa SSSR-om nego s Engleskom. Štoviše, u zagrebačkim novinama nalaze se glasovi da je Britanski Imperij zbog svojih interesa, posebice u Indiji, potaknuo ustanak tradicionalističkih snaga protiv toga kralja jer je bio pobornik modernizacije zemlje i sklon SSSR-u.¹⁷⁷ Agabekov je također izjavio da GPU ima 500 agenata u stranim zemljama, od njih petoricu u Parizu,¹⁷⁸ što nimalo nije odgovaralo tvrdnjama Besjedovskog o velikoj mreži sovjetske tajne službe u Francuskoj. Potkraj 1930. god. *Morgenblatt* je objavio novu verziju o aferi Agabekov. On je, navodno, bio šef punkta GPU-a u Carigradu, odakle je zbog ljubavne veze s jednom britanskom aristokratkinjom pobjegao u Pariz. Zatim je, piše list, izvijestio francuske novine i o svom nedavnom mračnom zadatku: po nalogu iz Moskve trebao je otići u francusku

¹⁷² Kako radi Gepeu, OB 27. V. 1930.

¹⁷³ Senzacionalna otkrića o Hitleru, NO I. X. 1930.

¹⁷⁴ Hat Moskau den Nazis Geld gegeben, MO 11. IV. 1931; Besjedovski tuži Völkischer Beobachter, NO 11. IV. 1931.

¹⁷⁵ Senzacionalni bijeg jednog od šefova Ččke, JL 2. VII. 1930; Tschecha-Geheimnisse, MO 3. VII. 1930.

¹⁷⁶ Senzacionalni bijeg, isto.

¹⁷⁷ Europäische Intrigen – Aufstand in Afghanistan, MO 9. I. 1929.

¹⁷⁸ Tschecha-Geheimnisse, MO 3. VII. 1930.

metropolu te ondje likvidirati slučaj Besjedovskog, ali i njega samog. Međutim, od toga se odustalo iz straha da bi umorstvo ili nestanak sovjetskog disidenta inozemna javnost okvalificirala kao politički zločin, krvavu osvetu zbog njegovih strašnih otkrića.¹⁷⁹

Članci o inozemnom djelovanju GPU-a mogli su se u zagrebačkim novinama naći i u drugim prilikama. Sredinom 1930. god. *Obzor* javlja da su u SAD-u zatvoreni neki predstavnici sovjetske trgovačke agencije (vjerojatno, sovjetske izvozno-uvodne tvrtke Amtorg Trading Corp. kojoj je sjedište bilo u New Yorku, op. R. L.) te da su ih američki istražni organi kvalificirali kao glavne agente GPU-a u toj zemlji.¹⁸⁰ Uskoro zatim list piše da inozemni emisari te sovjetske tajne službe stalno kontroliraju rad trgovačkih predstavništava SSSR-a širom svijeta,¹⁸¹ što je bilo posve vjerojatno. Ujesen 1930. god. *Novosti* u jednom članku prikazuju članak S. Dimitrijevsog, također glasovitog sovjetskog diplomatskog bjegunca, koji je u inozemnoj štampi ocrtao moskovsku centralu GPU-a, njezinu atmosferu i vodeće ličnosti.¹⁸² Još nekoliko mjeseci ranije *Morgenblatt* je javio o njegovu bijegu iz sovjetske ambasade u Stockholmu i stavljanju pod zaštitu švedske policije, uz primjedbu da je postupio kao đak Besjedovskog.¹⁸³ U spomenutom članku *Novosti* navodi se da Dimitrijevski u svom članku, uz ostalo, piše o jednom od najsposobnijih i najblažih suradnika V. Menžinskog, šefa GPU-a, o M. Trilisseru kao organizatoru cjelokupne inozemne mreže te moćne institucije. On je, prema odbjeglom diplomatu, uklonjen iz najužeg kruga GPU-a, vjerojatno zbog pristajanja uz antistaljin-sku opoziciju, ali ostaje činjenica da je izgradio sovjetsku inozemnu političko-obav-ještajnu službu koja je najbolja na svijetu.¹⁸⁴ Bez obzira na to koliko ova tvrdnja bila točna, pisanje Dimitrijevsog je pripomoglo širenju bojazni zbog djelovanja GPU-a u inozemstvu.

Na kraju 1930. god. *Jutarnji list* prenosi vijesti iz londonskih novina da su se agenti GPU-a, po Agabekovu, domogli tajnih dokumenata britanske diplomacije, ali tu informaciju popraćuje primjedbom da se u njegovoj nedavno izašloj knjizi nalaze razne fantastične priče o radu te sovjetske ustanove u stranim zemljama.¹⁸⁵ Naime, Agabekov je, poput Besjedovskog, a što će kasnije učiniti i Dimitrijevski, svoja stvarna ili tobožnja otkrića – svjedočanstva sve trojice još uvijek su u znatnoj mjeri problematična zbog mnogih nepoznanica o djelovanju raznih sovjetskih organa i mreža u inozemstvu 20-ih i 30-ih godina – sabrao u posebnoj ediciji pod naslovom "Zapiski čekista", koja je 1930. god. izašla u Berlinu.¹⁸⁶ Na tu knjigu poziva se u *Novostima* potkraj 1931. god. N. Fedotov, najvjerojatnije ruski emigrant, koji je u istom dnevniku objavio više osvrta o

¹⁷⁹ Englische Aristokratin und Tscheka-Führer, MO 9. XII. 1930.

¹⁸⁰ Boljševička propaganda u U. S. A., OB 28. VI. 1930.

¹⁸¹ Naumov o kontroli života sovjetskih činovnika, OB 21. VIII. 1930.

¹⁸² Misterij palače GPU, NO 20. IX. 1930.

¹⁸³ Sowjetskandale in Berlin, Stockholm und London, MO 13. IV. 1930.

¹⁸⁴ Misterij, isto.

¹⁸⁵ Sovjetska GPU domogla se tajnih izvještaja britanske diplomacije, JL 29. XII. 1930.

¹⁸⁶ Iste godine objavljena je u Parizu knjiga G. Besjedovskog, Na putjah k Termidore. Knjiga S. Dimitrijevsog, Staljin (1931. god.) i Sovetskie portreti (1932. god.) izašle su u Berlinu. Publikacijama Dimitrijevsog i Agabekova poslužili su se M. Heller i A. Nekrich, L'Utopie, nav. dj., ali bez kritičke distance.

sovjetskoj unutrašnjoj i vanjskoj politici. Po njemu, GPU je glavni i jedini oslonac boljševičkog režima. Upotrijebljeni pridjevi se ne slažu, prvi je svakako opravdaniji od drugog. Autor u nastavku navodi tvrdnju Agabekova da agenti GPU-a djeluju svagdje pa i u Aziji, Africi i Americi te da ova sovjetska državna služba ima nekoliko milijuna članova. Golema ali malo određena brojka se, valjda, odnosila na njezinu ukupnu mrežu, u SSSR-u i u inozemstvu. Samo u 1929. god. inozemna mreža sovjetske tajne policije potrošila je, prema citiranom diplomatskom bjeguncu, oko 3 milijuna dolara za svoj rad u stranim zemljama. On je i tvrdio da GPU bezobzirno koristi sovjetska diplomatska i vanjskotrgovačka predstavništva. Stvarno, obavještajne službe velesila a i manjih država redovno su u inozemstvu imale veze s oficijelnim predstavništvima vlastitih zemalja, što su uvijek nastojale što bolje zakriti. Međutim, u nastavku članka Fedotov je u svom komentaru zaplovio vodama političke fantastike tvrdnjom da GPU drži ne samo sve niti sovjetskog državnog aparata, što je odgovaralo stvarnosti, nego da i potpuno vlada svim tajnama stranih zemalja i stoga gotovo upravlja svijetom.¹⁸⁷

Sredinom 1932. god. *Novosti* su ponovile teške optužbe protiv GPU-a. U jednom većem članku koji se bavio raznim oblicima sovjetske akcije u inozemstvu nalazimo tvrdnju, možda pretjeranu, da nijedan sovjetski diplomat, a ni trgovački ili financijski predstavnik u inozemstvu ne može biti izabran bez znanja i odobrenja GPU-a, štoviše da su neki ambasadori morali neko vrijeme šegrtovati u toj državnoj službi prije odlaska na visoku diplomatsku funkciju. U članku se dalje navodi, što se moglo prihvatiti bez primjedbe, da GPU, nastojeći ostati u stranim zemljama koliko god je više moguće u sjeni, postavlja svoje agente po sovjetskim ambasadama na vrlo skromna mjesta. Anonimni autor zatim tvrdi da u inozemstvu djeluju golem broj pripadnika GPU-a, samo u sovjetskoj ambasadi u Varšavi njih četiri stotine, svi zaštićeni diplomatskim imunitetom, dok ih u Parizu, Londonu i osobito u Berlinu ima na tisuće. Što se Pariza tiče tvrdnja je jako odskakala od spomenutog navoda Dmitrijejevskog. Uopće, brojke su malo vjerojatne, a u svakom su slučaju neprovjerljive dok se ne otvore arhivi bivšeg GPU-a, što se još nije dogodilo. Sigurno je pak da bujnom publicističkom pretjerivanju pripada autorova tvrdnja da u stranim zemljama nema ministarstva, stranke ili istaknutijeg političara koje ne špijuniraju sovjetski agenti. Vjerojatan je, međutim, navod da u Berlinu djeluje centar sovjetske vojne špijunaže, kao i onaj o infiltraciji agenata GPU-a u razne znanstvene, financijske, trgovačke i industrijske misije i komitete koje SSSR šalje izvan svojih granica ili ih je osnovao u inozemstvu. Raznovrsna su sredstva kojima se GPU služi u stranim zemljama pri vrbovanju suradnika i nabavi informacija: ne šteti se novcem, iskorištavaju se ambicije, razne sklonosti, inane i poroci, kao slabost prema ženama, uživanje u hazardu, podložnost drogama. Zapravo, svim time su se služile i druge špijunske službe, pitanje je samo koliko često, sistematski i bezobzirno. Na kraju, i u ovom se članku tvrdi da je ČEKA, tj. GPU, počinila bezbroj zločina u inozemstvu, ali se to argumentira samo primjerima iz Bugarske,¹⁸⁸ zemlje koja je godinama obilovala političkim atentatima, od kojih su neki mogli, ali nisu i morali biti djelo GPU-a.

U raznim prilikama zagrebački dnevници pišu o sovjetskoj špijunaži ne spominjući GPU ili tek uz koju riječ o njemu. Više puta se pak ta špijunaža povezuje s djelatnošću

¹⁸⁷ GPU i sudbina SSSR, NO 20. XII. 1931.

¹⁸⁸ Sovjetska akcija u inozemstvu, NO 13. VII. 1932.

Kominterne ili pojedinih komunističkih partija, njezinih sekcija. No glasovi o širokoj aktivnosti obavještajne službe SSSR-a i bez spomena GPU-a ili 3. internacionale predstavljali su još jedan ometajući faktor za razvijanje sovjetskih ekonomskih odnosa s inozemstvom, pogotovo ako se radilo o špijunskom djelovanju u inozemnoj industriji ili posredstvom sovjetskih trgovačkih predstavništava u stranim zemljama.

Prvih dana 1928. god. *Obzor* javlja da je u Engleskoj završen proces protiv britanskog namještenika W. MacCartheya i jednog njemačkog građanina, optuženih za špijunažu u korist SSSR-a. U početku se radilo o prikupljanju informacija o britanskim isporukama oružja zemljama koje graniče sa sovjetskom državom, a zatim se pokazao interes sovjetskih agenata za britanske ratne avione i tenkove. Usto, prvooptuženi je u proljeće 1927, po vlastitom priznanju, upozorio sovjetsku ambasadu u Londonu da predstoji premetačina u Arcosu.¹⁸⁹ To veliko sovjetsko izvozno- uvozno poduzeće, što se u tekstu ne navodi, registrirano je u Londonu još 1920. i godinama je vodilo velike poslove u Engleskoj, ali i u drugim zemljama.¹⁹⁰ U članku spomenuta premetačina doista je bila provedena i britanske vlasti su zatim tvrdile da je u sjedištu poduzeća pronađen obilan kompromitirajući materijal o sovjetskoj subverzivnoj djelatnosti u Imperiju. Ako je MacCarthey doista navrijeme upozorio sovjetsko poslanstvo o predstojećoj premetačini, nejasno je kako se taj materijal ondje našao. Kako god bilo, afera Arcos, uz stvarne ili tobožnje rezultate istodobne premetačine u sovjetskom trgovačkom predstavništvu u Londonu, dovela je do prekida diplomatskih odnosa između Velike Britanije i SSSR-a s neizbježnim nepovoljnim posljedicama za međusobne ekonomske odnose.¹⁹¹ Spomenuta špijunska afera išla je u prilog vodećim krugovima britanskih konzervativaca koji su se protivili eventualnoj obnovi diplomatskih odnosa sa SSSR-om.

U Francuskoj je pak antisovjetskim krugovima pogodovala ranije citirana knjiga P. Laporta. Taj komunistički renegat, koji je sudjelovao u radu IV. kongresa Kominterne i neko vrijeme bio član egzekutive KIM-a (Komunističke internacionale mladih),¹⁹² a kasnije se pretvorio u žestokog protivnika komunizma, francuske sekcije 3. internacionale i SSSR-a, optužio je u svojoj knjizi Moskvu da plaća masu špijuna koji "provaljuju u (francuski) generalštab i paze na svaki korak oficira". *Jutarnji list*, koji je to naveo u prikazu Laportove knjige o tajnama Kremlja, spomenuo je i njegovu tvrdnju da francuski komunisti drže u svojim rukama mnoge funkcionare državne uprave.¹⁹³ Uskoro zatim *Novosti* su donijele još širi prikaz te knjige. U njemu se ništa ne prigovara krajnje mračnoj Laportovoj slici o SSSR-u, karakterizaciji njegove unutrašnje i vanjske politike, koja je sadržavala brojne zanimljivije više-manje realne komponente, ali i razna pretjerivanja a i rasističke, antislavenske poglede. Bez ikakve primjedbe izložen je i

¹⁸⁹ Špijunski proces u Londonu, OB 27. I. 1928.

¹⁹⁰ Londonski "Arcos" (krat. za All Russian Society Ltd.) imao je početkom 1927. god. promet od 100 milijuna funti (v. Istoričeskaja enciklopedija, Moskva 1961, sv. 1, 738).

¹⁹¹ O aferi Arcos i njezinim posljedicama v. J. B. Durosselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris 1981, 8. izd. 102.

¹⁹² Podatke o M. Laportu v. Komunistička internacionala, stenogrami i dokumenti kongresa, Treći kongres, Gornji Milanovac 1981, 830.

¹⁹³ Senzacionalni detalji o ruskim špijunima u Francuskoj, JL 1. VIII. 1928.

autorov fantastičan sud da Staljin osloncem na nepmane i kulake gradi jaku buržoasku državu, do srži militarističku, spremajući se da povede "križarsku vojnu Slavena na Zapad" nakon što pod firmom 3. internacionale osvoji Aziju. Prikazivač je naglasio da je Laportova knjiga prava senzacija u Francuskoj.¹⁹⁴

Averziju prema poslovima sa SSSR-om u nekoj su mjeri, vjerojatno, podupirali glasovi o sovjetskoj industrijskoj špijunaži, iako je ona, zapravo, imala dovoljno uzora u odgovarajućoj obavještajnoj djelatnosti drugih zemalja. Sredinom 1928. god. *Morgenblatt* prenosi vijest iz "Vossische Zeitung" po kojima je u Njemačkoj pozatvarano mnogo osoba jer se otkrilo da su za novac pribavljale sovjetskoj strani informacije o tajnama tvornica "Junkersa" i "Dorniera",¹⁹⁵ vodećih tvrtki njemačke visokorazvijene proizvodnje civilnih aviona. Nepoznato je koliko je to uzrujalo njemačku zrakoplovnu industriju, koja je kao i sve uspješnija "Lufthansa" kooperirala sa SSSR-om.¹⁹⁶ Zanimljivo je da u istom broju *Morgenblatta* u koji je uvrštena vijest o toj špijunskoj aferi nalazimo kraću informaciju o procesu koji se u SSSR-u vodi protiv nekih švedskih stručnjaka optuženih za industrijsku špijunažu.¹⁹⁷ Otkrićima o sovjetskoj obavještajnoj infiltraciji u sferu njemačkog zrakoplovstva posvećena su i dva članka u *Novostima*. U prvom tekstu se također spominju tvornice "Junkersa" i "Dorniera", ali se tome dodaje da su okrivljeni njemački eksperti također dostavljali Moskvi podatke iz velikog državnog centra za zrakoplovstvo u Berlin Adlershofu, gdje su se ispitivali novi tipovi aviona i motora te izdavali atesti bez kojih se nije smjela započeti njihova proizvodnja.¹⁹⁸ U drugom članku se navodi da je glavnooptuženi, jedan visoki njemački ekspert za zrakoplovstvo, imao direktne veze sa sovjetskom ambasadom u Berlinu, da je SSSR u posljednje vrijeme sve više tražio njemačke avioinženjere, jer se bez njih tajno pribavljani nacrti nisu mogli koristiti, a pri kraju teksta nalazi se pretpostavka da su okrivljeni valjda bili povezani s mnogo širom mrežom sovjetske špijunaže u Njemačkoj.¹⁹⁹ Nove vijesti o njoj pojavile su se tek u proljeće 1931. god. Tada je *Morgenblatt* javio da je u velikoj njemačkoj kemijskoj tvrtki "Hoechst" 14 namještenika, članova KPD, dostavljalo SSSR-u povjerljive podatke o proizvodnji poduzeća u kojemu su radili, te da je kod jednog od njih pronađena korespondencija sa sovjetskim tvorničkim predstavništvom, čije se sjedište ne navodi. Dnevnik ističe da je afera privukla veliku pažnju budući da se radi o dotada najvećem primjeru industrijske špijunaže u Njemačkoj.²⁰⁰ Iz informacije ne doznajemo je li ona doista nadmašila jednu drugu o kojoj je isti list pisao u ljeto 1928. god. Naime, tada je u Njemačkoj otkrivena velika mreža francuske industrijske špijunaže, osobito proširena baš u kemijskoj industriji, napose u IG Farben, njezinom vodećem koncernu, a koju je organizirala francuska tajna policija.²⁰¹ Afera kod "Hoechsta"

¹⁹⁴ Tajna Kremija, NO 15. VII. 1928.

¹⁹⁵ Sowjetspionage in Deutschland, MO 12. VIII. 1928.

¹⁹⁶ O sovjetsko-njemačkoj suradnji u proizvodnji aviona v. A. G. Sutton, *Western Technology and Soviet Economic Development 1917 – 1932*, Stanford Uni. Press 1972, 259 – 261.

¹⁹⁷ Ein neuer Industrie-Spionage Prozess in Moskau, MO 12. VII. 1928.

¹⁹⁸ Velika špijunska afera u Njemačkoj, NO 13. VII. 1928.

¹⁹⁹ Velika špijunska afera u Njemačkoj u korist Rusije, NO 15. VII. 1928.

²⁰⁰ Grosse Industriespionage – Affäre in Deutschland, MO 12. IV. 1931.

²⁰¹ Französische Industrie-Spionage in Deutschland, MO 18. VIII. 1928.

potakla je, vjerojatno, *Morgenblatt* da prepriča prilog iz londonskog "Daily Telegrapha" u kojem se tvrdilo da sovjetska špijunaža sve više zahvaća Njemačku, pa zato iz nje struje u SSSR najrazličitije važne povjerljive informacije.²⁰² Taj veliki britanski dnevnik često je ispoljavao gromki antisovjetizam, ne ustručavajući se od pretjeravanja pa i izmišljanja. Ovom prilikom je, izgleda, bio realniji. Njemački ministar obrane general Groener izjavio je još 1929. god. da je Njemačku zahvatila špijunska poplava, što je potkrijepio tvrdnjom da je samo u prethodnoj godini otkriveno više od 100 slučajeva inozemne obavještajne djelatnosti.²⁰³ Dakako, iz diplomatskih obzira nije akcentuirao nijednu zemlju, ali se bez veće dvojbe moglo pretpostaviti da SSSR u navedenom broju slučajeva nije slabo zastupan.

U Francuskoj jedna je afera, nešto drugačija od dosada spomenutih, također tangirala SSSR. Sredinom 1929. god. *Morgenblatt* piše da je pariška policija provela premetačinu u redakciji "L'Humanité", glavnog organa KPF i u nekim drugim komunističkim uporištima. Pritom je u redakciji lista, piše zagrebački dnevnik, pronađen tajni sef P. Semarda, tadašnjega generalnog sekretara KPF, u kojem su nađene fotografije najnovijih francuskih tenkova, aviona i mitraljeza, pa je zbog toga pozatvarano više osoba. Toj informaciji pridodane su tvrdnje iz desničarskog "Le Matin" da francuska policija već dulje raspolaže podacima o špijunskoj centrali u redakciji "L'Humanité" za koju rade agenti po svim tvornicama oružja i arsenalima 3. republike.²⁰⁴ Iste informacije donijele su i *Novosti*, uz mali dodatak da je u redakciji glavnog komunističkoga glasila francuskih komunista pronađeno mnogo sumnjivih dokumenata dostatnih da se njima ispuni kamion.²⁰⁵ Zagrebački dnevnik nisu, doduše, zaključili da je ta obavještajna djelatnost u kakvoj vezi sa SSSR-om, ali se to na osnovi njihovih ranijih članaka moglo pretpostaviti. Pomisao da su te podatke francuski komunisti pribavljali zbog vlastite političke propagande, ipak ne bi bila nerealna, jer su oni godinama napadali francuski militarizam.²⁰⁶

Špijunske afere koje su bile izravno ili neizravno povezane sa SSSR-om izbijale su tih godina i u raznim europskim zemljama koje nisu ulazile u krug velesila. Tako *Jutarnji list* ujesen 1929. god. javlja da su poljske vojne vlasti otkrile veliku špijunsku mrežu u istočnoj Galiciji,²⁰⁷ a otprilike godinu dana kasnije prenosi vijest iz Grčke o hapšenju nekolicine oficira zbog krađe mobilizacijskog plana grčkih oružanih snaga. Zatvoreni su, piše list, priznali da ih je "podržao sovjetski ambasador, koji je preko drugih agenata pribavljao povjerljive informacije iz britanskog, francuskog i talijanskog poslanstva u Ateni".²⁰⁸ No mnogo veći publicitet dobila je u zagrebačkom novinstvu afera izazvana djelovanjem sovjetske špijunaže u Rumunjskoj.

U proljeće 1930. god. *Morgenblatt* navodi izjavu Besjedovskog o agilnom radu sovjetskih agenata u Rumunjskoj, objavljenju u pariškom "Le Matin".²⁰⁹ Ujesen zagre-

²⁰² Die Sowjetspionage in Deutschland, MO 28. IV. 1931.

²⁰³ Njemačka puna špijuna, NO 7. VI. 1929.

²⁰⁴ Kommunistische Spionage in Frankreich, MO 19. VII. 1929.

²⁰⁵ Vojna špijunaža francuskih komunista, NO 19. VII. 1929.

²⁰⁶ A. Krieger, Les communistes français, Paris 1968, 70.

²⁰⁷ Interessantne vijesti iz cijelog svijeta, JL 27. IX. 1928.

²⁰⁸ Ukraden grčki mobilizacijski plan, JL 13. XI. 1929.

²⁰⁹ Aus aller Welt, Russische Spionage in Rumänien, MO 28. V. 1930.

bački dnevnik donosi pak informaciju da je u toj zemlji otkrivena velika sovjetska špijunska mreža pa je zatvoreno 60 osoba,²¹⁰ što je bilo u skladu sa spomenutom izjavom. Odmah zatim list piše da je na osnovi policijske pretrage koja je trajala gotovo godinu dana pritvoreno 67 pripadnika mreže u Bukureštu i još 50 u provinciji; među njima bilo je više osoba koje su pribavljale važne podatke u rumunjskom Vojno-geografskom zavodu i u jednoj tvornici aviona i slale ih u SSSR. U Bukureštu mreža je raspolagala tajnom radiostanicom.²¹¹ Nekoliko dana kasnije list javlja o novim hapšenjima, ali i izvještava o reakciji bečke policije na rumunjske tvrdnje da je mreža održavala radiovezu sa sovjetskim špijunskim centrom u Beču. Naime, austrijski policijski organi izjavili su da im ništa nije poznato o postojanju toga centra i njegovim navodnim radiovezama s Bukureštom.²¹² Izjava se ponavlja u članku s gromkim naslovom "Najopsežnija špijunska afera poslijeratnog doba", uz dodatak da se, po rumunjskim informacijama, sovjetski obavještajni ured u Beču nalazi uz tamošnje oficijelno predstavništvo SSSR-a; iz teksta se nije moglo razabrati je li smješten pri sovjetskoj ambasadi ili trgovačkom predstavništvu. Anonimni autor napominje da rumunjski listovi svakodnevno pišu o otkrivenoj špijunskoj mreži koja je prekrila cijelu zemlju, što je pokazala duga, vrlo pomna i strogo povjerljiva istraga vojno-obavještajne službe i Siguranze (rumunjska tajna politička policija, op. R. L.). Mreža je, prema pisanju rumunjskih novina, raspolagala golemim sredstvima, imala posebne kurire, otpremala tajne poruke avionima a u posebnim slučajevima i radiom, na dugim i kratkim valovima. Njezini su interesi bili vrlo široki, zanimala ju je privredna situacija, raspoloženje po gradovima i selima, stanje u svim rodovima oružanih snaga, političke prilike, uključujući zakulisne igre važnih krugova a i tajni potezi rumunjske diplomacije.²¹³ Zapravo, tako širok krug interesa imale su i špijunaže drugih zemalja, napose velesila. Ispitivanje optuženih se otegllo mjesecima, pa je *Morgenblatt* tek u proljeće 1931. god. javio da će uskoro započeti proces. Navodeći prvi put imena nekih protagonista afere, listi ističe da su u mrežu bili uključeni brojni oficiri i visoki činovnici, uz ostalo, funkcionari ministarstva obrane i vanjskih poslova. Jedan od njezinih pripadnika opskrbljivao je sovjetsku stranu najvažnijim rumunjskim vojnim tajnama.²¹⁴ Međutim, iako je taj zagrebački dnevnik pokazao znatan interes za aferu, o njoj nije više donio nikakvu informaciju, osim ponovne najave skorog početka procesa.²¹⁵ No ona je poslije kraćeg vremena spomenuta u vezi s jednom drugom aferom.

U ljeto 1931. god. u Beču je ubijen neki Semmelmann, vjerojatno bivši sovjetski agent ili, možda, pripadnik neke druge špijunske mreže koja je djelovala protiv SSSR-a. U većem članku *Morgenblatt* naglašava da su umorstvo i dosada poznati rezultati istrage izazvali veliko zanimanje u Austriji a i izvan njezinih granica. Naime, utvrdilo se da je on ponudio bečkom listu "Die Stunde" seriju članaka o sovjetskoj špijunaži, uz ostalo i u Rumunjskoj. Pritom je naglasio da može obznaniti neke činjenice koje u bukureštan-

²¹⁰ Grosse Spionage Affäre in Rumänien, MO 18. X. 1930.

²¹¹ Die Sowjetspionage in Rumänien, MO 19. X. 1930.

²¹² V. Mo 23. X. 1930.

²¹³ Das umfassendste Spionagenetz der Nachkriegszeit, MO 24. X. 1930.

²¹⁴ Monster-Spionageprozess in Rumänien, MO 18. IV. 1931.

²¹⁵ Spionageprozess in Rumänien, MO 28. IV. 1931.

skoj istrazi nisu izronile na površinu. Zagrebački dnevnik preuzeo je iz bečkog lista cijelo pismo koje je Semmelmann uputio njegovoj redakciji i opširno prikazao tekst koji mu je priložio. Nastojeći uvjeriti uredništvo bečkog lista u veliku privlačnost svoje ponude, naznačio je o čemu sve može pistai: o sovjetskoj obavještajnoj i protuobavještajnoj službi, metodama vrbovanja i testiranja kandidata za njih, posebice za vojnu i industrijsku špijunažu, o sovjetskim obavještajnim centralama u Beču i Berlinu, koje vode visoki oficiri Crvene armije, o radu običnih špijuna, kao i o obuci i djelovanju specijalnih obavještajaca, o krivotvorenju putnih isprava i o fingiranim pozivima koji se prosljeđuju posredstvom KPD i sovjetskih trgovačkih predstavništava. U tekstu nije bilo objašnjeno o kakvim se to pozivima radi. Nadalje je Semmelmann tvrdio da može pružiti konkretne informacije o transferu uputa, novca i pošte u okviru goleme sovjetske špijunske mreže, o tehničkim sredstvima kojima se služi, o radnim metodama sovjetske vojne špijunaže te da je čak spreman dati točnu sliku sovjetske obavještajne mreže u Europi.²¹⁶ Što je stvarno znao i mogao napisati, posve je nejasno, već zato što nije bilo nikakvih informacija o tome je li nakon umorstva u njegovu stanu ondje nađen bilo kakav važan materijal. No članak zagrebačkog dnevnika završava sudom da je sve posve jasno: bivši Semmelmannovi poslodavci doznali su za njegovu ponudu i dali ga likvidirati. Međutim, za bečke istražne organe i kasnije za porotu to, izgleda, nije bilo tako. Iako je u svom opsežnom prikazu afere *Morgenblatt* javio da je ubojica, agent ČEKE, tj. GPU-a, uhvaćen, tek nakon nekoliko mjeseci list je izvijestio o procesu i njegovu završetku. Optuženi nije osuđen zbog inkriminiranog zločina, jer ga je ocijenila krivim nedovoljna većina porote.²¹⁷ List nije komentirao čudan ishod procesa, iako je ranije pisao da je umorstvo Semmelmanna još jednom otkrilo svijetu "wie furchtbar die Methoden des russischen Geheimdienstes sind und wie weit die Fäden der kommunistischen Agitation reichen".²¹⁸

Djelovanje sovjetske obavještajne službe, odnosno raznih njezinih ogranaka, političke, vojne i industrijske špijunaže, samo po sebi jedva bi kome bilo osobito zazorno, osim direktno tangiranim faktorima u drugim zemljama. Špijunaža je bila pradavni oblik inozemne državne aktivnosti, osobito velesila, u krug kojih se SSSR pomalo vraćao. Štoviše, 1. svjetski rat dao joj je snažne poticaje, a različita trvenja država, starih i ovih, njihova međusobna sumnjičenja i suprotni ili barem nepodudarni interesi u poslijeratnom periodu pružali su obilne razloge za održavanje pa i pojačavanje obavještajnih aktivnosti. Opći proces modernizacije nakon rata nije zaobišao ni tu specifičnu i vrlo važnu granu aparata mnogih država. Metode njezina rada postajale su sve rafiniranije, upotrebljavana tehnička sredstva sve savršenija a raspon špijunskih interesa sve širi, osobito u pogledu inozemne ekonomike, pogotovo u pogledu industrijskih grana s najviše inovacija i najužim vezama s naoružavanjem. Otkrivanje pak špijunskih afera, posebice ako se radilo o jačem stranom političkom ili ekonomskom konkurentu, odnosno suparniku, bivšem ili potencijalnom neprijatelju, redovno je privlačilo znatnu pažnju javnosti, što je izdašno eksploatiralo veliko senzacionalističko novinstvo. No SSSR je i u tom pogledu bio izvanredan, izvanserijski uzorak. Samo postojanje zemlje s

²¹⁶ Der Tscheke-Mord in Wien, MO 29. VII. 1931.

²¹⁷ Tscheke Agent Piklovič vor Gericht, MO 5. III. 1932.

²¹⁸ Der Tscheke-Mord, isto.

izrazito drugačijim poretkom od svih drugih i s jakom pa i otvorenom težnjom da ga proširi svijetom globalnom socijalnom revolucijom potenciralo je svagdje interes i za njezinu špijunsku djelatnost, ali i podupiralo na raznim stranama strah od sovjetske ekspanzije. Tome nije pridonosila samo sve očitija činjenica da u sovjetskoj inozemnoj obavještajnoj službi ima veliku ulogu moćni i okrutni GPU već i planetarna akcija Komunističke internacionale, koja se uvelike isprepletala sa špijunažom jedine socijalističke zemlje.

Zanimanje za Rusiju kao golemu euroazijsku zemlju, velesilu i važan ekonomski prostor vrlo velikih potreba i ponuda, realnih ili potencijalnih, samo su povećale ruske revolucije 1917. i njihov konačan ishod – uspostava sovjetske države. Starim razlozima tog interesa pridružili su se novi, znatne težine i internacionalne važnosti. Sovjetska Rusija je djelovala na svijet kao, privlačni ili odbojni, prvi stvarni model novog, nekapijalističkog društva i kao sjedište međunarodnog komunističkog pokreta obilježnog naporima da taj uzrok pretvori u univerzalni, svjetski poredak. Neviđeni eksperiment prvog petogodišnjeg plana (1928 – 1932) još je pojačao zanimanje svjetske javnosti, uključujući i žurnalistike, za razvoj Sovjetske Rusije. To se ispoljilo i u hrvatskom novinstvu, osobito u zagrebačkim dnevnicima kao njegovu najvažnijem i najutjecajnijem dijelu. Predodžbe koje su one pružale o Sovjetskoj Rusiji nisu se odlikovale originalnošću – najvećim dijelom preuzimali su strane informacije i komentare – ali su neosporno imale veliko mjesto u gradnji domaće slike o toj zemlji, njezinu kretanju, problemima, dilemama i izgledima.

Ostvarivanje prve "petoljetke" ovisilo je u velikoj mjeri o razvoju ekonomskih veza SSSR-a s inozemstvom, o njegovoj trgovačkoj razmjeni s drugim zemljama na osnovi koje je mogla nabavljati nužnu industrijsku i drugu opremu i realizirati tehnološki transfer, bez čega se opsežni program sovjetske industrijalizacije i opće modernizacije jedva dao zamisliti. Međutim, ekonomske veze SSSR-a s inozemstvom, iako su ih podupirali razni strani interesi, više privredni nego politički, ometali su razni, pretežno međusobno povezani faktori. Unutrašnji politički razvoj u toj zemlji proizvodio je brojne zaprečne ili barem uznemirujuće efekte u sferi njezine razmjene s inozemstvom. U prvoj fazi "petoljetke" kulminirala je dugotrajna borba u vrhovima vladajuće partije i sovjetske države, koja je završila Staljinovom sudbonosnom pobjedom, ali unutrašnji politički obračuni nisu zatim prestali. Glasovi o novim trzavicama i sukobima podržavali su inozmeno uvjerenje o nestabilnosti tek uspostavljene Staljinove diktature. Tome su obilno pridonosile i vijesti, doduše često pretjerane, o otporu sovjetskom režimu "odozdo", osobito zbog njegove politike prema selu koje su pritisnule obnovljene rekvizicije, a zatim još više nasilna kolektivizacija. U raznim prilikama nemiri su se dovodili u vezu s krizom političkih vrhova.

Neizbježno odbojno djelovanje u pogledu razvoja ekonomskih odnosa SSSR-a s inozemstvom imalo je širenje represije, o čemu je svjedočio gotovo neprekidan niz procesa, koji su u velikoj mjeri tangirali ekonomske faktore, dijelom i u sferi privrednih veza s drugim zemljama. Procesi su podupirali široko uvjerenje izvan sovjetskih granica da je Staljinov uspon doveo do obnove ili jačanja terora, do pretvaranja SSSR-a u

policijsku državu, u kojoj GPU, nasljednik ČEKE, ne samo nemilosrdno progoni stvarne ili navodne protivnike režima, već i nadzire sve i svakog, pa i ekonomski život, uključujući privredne veze s inozemstvom. Zastrašujuću stranu predodžbu o GPU još su pojačale vijesti o djelovanju te sovjetske državne službe u inozemstvu, koja se uvelike služila i sovjetskom diplomatskom mrežom po svijetu. I s jednom i drugom dovodile su se u vezu špijunske afere, koje su upozoravale na velike razmjere sovjetske obavještajne akcije širom svijeta i njihov opsežni dijapazon, od vojne do industrijske sfere. Usto, lako se dalo razabrati da se ukupna sovjetska špijunska djelatnost isprepleće s aktivnostima Treće internacionale, čiji su napori i ciljevi bili odiozni ne samo raznim političkim već i privrednim krugovima kapitalističkih zemalja.

Zusammenfassung

DIE WIRTSCHAFTLICHEN BINDUNGEN DER SOWJET-UNION AN DAS AUSLAND IN DEN ZAGREBER TAGESZEITUNGEN VON 1928 BIS 1932

Rene Lovrenčić

Das Interesse für Rußland als ein riesiges eurasisches Land, als Großmacht und wichtigen Wirtschaftsraum mit großem realem oder potentiellm Bedarf und Angebot haben zu einer Ausdehnung der russischen Revolution 1917 und zu deren Ausgang, der Errichtung des Sowjetstaates, geführt. Zu den alten Gründen für dieses Interesse kamen neue mit ziemlichem Gewicht und internationaler Bedeutung. Sowjetrußland wirkte auf die Welt als anziehendes oder abstoßendes, erstes wirkliches Modell einer neuen, nichtkapitalistischen Gesellschaft und als Sitz der internationalen kommunistischen Bewegung, die gekennzeichnet war durch die Anstrengungen, diese Bewegung zu einer universalen Weltordnung zu machen. Das bisher nie dagewesene Experiment des ersten Fünfjahresplans (1928 – 1932) verstärkte das Interesse der Weltöffentlichkeit einschließlich der Journalisten, für die Entwicklung Sowjetrußlands noch. Dies zeigte sich auch im kroatischen Zeitungswesen, insbesondere in den Zagreber Tageszeitungen als dessen wichtigstem und einflußreichstem Teil. Die Vorstellungen, die sie von Sowjetrußland boten, zeichneten sich nicht durch Originalität aus – meist übernahmen sie fremde Informationen und Kommentare, aber sie hatten zweifellos einen wichtigen Platz in der Schaffung des heimischen Bildes von diesem Land, seiner Entwicklung, seinen Problemen, den Dilemmas und seinen Aussichten.

Die Verwirklichung des ersten Fünfjahresplans hing in großem Ausmaß von der Entwicklung der wirtschaftlichen Beziehungen der Sowjetunion mit dem Ausland ab, von ihrem Handel mit anderen Ländern, auf Grund dessen sie das für die Industrie notwendige Material und andere Ausrüstung beschaffen und somit technologischen Transfer verwirklichen konnte, ohne den das umfangreiche Programm der sowjetischen Industrialisierung und die allgemeine Modernisierung kam denkbar waren. Aber die wirtschaftlichen Bindungen der Sowjetunion an das Ausland wurden, wiewohl unterstützt von verschiedenen fremden Interessen, die eher wirtschaftlicher als politischer Natur waren, von verschiedenen, mit einander verbundenen Faktoren gestört. Die innenpolitische Entwicklung dieses Landes erzeugte zahlreiche hindernde oder zumindest beunruhigende Effekte in den Beziehungen zum Ausland. In der ersten Phase des Fünfjahresplans

kulminierte der langwierige Kampf innerhalb der Spitze der herrschenden Partei des Sowjetstaates, der mit dem schicksalhaften Sieg Stalins endete, aber die innenpolitischen Abrechnungen hatten damit nicht aufgehört. Gerüchte über neue Unruhen und Zusammenstöße hielten im Ausland die Überzeugung aufrecht, daß die Diktatur Stalins, die eben erst errichtet worden war, instabil war. Dazu trugen auch die häufig übertriebenen Nachrichten über den Widerstand von unten gegen das Sowjetregime bei, insbesondere wegen dessen Politik dem Dorf gegenüber, die die erneuerten Requisiten und dann noch die Zwangskollektivierung unterstrichen. Bei verschiedenen Gelegenheiten wurden Unruhen mit der Krise der politischen Führung in Zusammenhang gesetzt.

Die unausweichlich ablehnende Haltung gegenüber der Entwicklung der wirtschaftlichen Beziehungen der Sowjetunion zum Ausland führte zur Ausweitung der Repression, von der eine nahezu ununterbrochene Prozeßreihe zeugte, die wiederum wirtschaftliche Faktoren berührte, zum Teil auch in der Sphäre der wirtschaftlichen Beziehungen zu anderen Ländern. Die Prozesse unterstrichen die breite Überzeugung außerhalb der Sowjetgrenzen, daß Stalins Aufstieg zur Erneuerung oder Stärkung des Terrors, zur Umwandlung der Sowjetunion in einen Polizeistaat geführt hatte, in der der GPU, der Nachfolger der Tscheka, nicht nur gandenlos tatsächliche oder angebliche Regimegegner verfolgte, sondern auch alles und jeden, also auch das Wirtschaftsleben, einschließlich der Wirtschaftsbeziehungen zum Ausland überwachte und bespitzelte. Die erschreckende fremde Vorstellung vom GPU unterstrichen auch die Nachrichten über das Vorgehen des sowjetischen Geheimdienstes im Ausland, der sich meist des sowjetischen diplomatischen Dienstes in aller Welt bediente. Mit beiden wurden Spionageaffären in Zusammenhang gebracht, die auf die starke Ausdehnung sowjetischer Nachrichtendienste in der ganzen Welt und deren umfassende Reichweite vom militärischen Bereich bis zur Industrie verwiesen. Daneben konnte man erkennen, daß das ganze sowjetische Spionagenetz mit den Aktivitäten der Dritten Internationale verwoben war, deren Anstrengungen und Zielsetzungen nicht nur verschiedenen politischen, sondern vor allem den Wirtschaftskreisen der kapitalistischen Länder odios erschienen.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XLVI (1)

1993.

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb

Ivan KAMPUŠ, Zagreb

Tomislav RAUKAR, Zagreb

Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

TAJNIK REDAKCIJE

Ivica PRLENDER

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet

Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na navedenu adresu

Cijena ovog broja iznosi 60 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Pergošićeva 8 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, svibanj 1994.